

In Sociëteit De Harmonie aan de Grote Markt, hier op een schilderij van stadstekenmeester Adrianus Serné uit 1834, vergaderden de heren van 'Welvaart'. (Historisch Centrum Overijssel)

‘Kennis is de ware tooverij’: over kennis, kunde en connecties

Rond het midden van de negentiende eeuw traden er, aldus Auke van der Woud in *Een nieuwe wereld*, zijn boek over het ontstaan van het moderne Nederland, enorme veranderingen op. Getuige vele bronnen uit die tijd werden ze ook door tijdgenoten als heel ingrijpend ervaren. Bij zijn antwoord op de vraag hoe die veranderingen zo snel konden plaatsvinden, noemt Van der Woud de opkomst van ‘systemen’ op allerlei terrein. ‘Het planten- en dierenrijk vormden stelsels, maar ook afzonderlijke planten, dieren en hemellichamen, en onderdelen van planten en dieren, bleken systematisch in elkaar te zitten. Het menselijk lichaam, de organen, de ledematen en de spieren openbaarden zich als stelsels die op hun beurt weer uit andere, kleinere stelsels waren opgebouwd, en datzelfde gold ook voor de techniek, de economie en de regering van een land. De wetenschap ontdekte dat de materiële werkelijkheid logisch en wetmatig in elkaar zat; elke grote wetenschappelijke ontdekking bevestigde de idee dat de werkelijkheid een systematische orde had.’¹

Nu de mens ‘de fundamentele eigenschappen van de natuur’ beter begon te begrijpen, vervolgt Van der Woud, zou hij ook in staat zijn om zijn materiële omstandigheden te verbeteren. De mens hoefde de toekomst niet meer zoals vroeger af te wachten: de toekomst werd iets om zelf te maken.² Een belangrijk gegeven daarbij was, dat ‘het voertuig der gedachten’ werd omgevormd van ‘een handwerk voor de elite’ tot een industrie gericht op de massa. Want uitvindingen als de steendruk, de snelpers, de stoomkracht –in Nederland alle naar buitenslands voorbeeld, maar betrekkelijk laat, ingevoerd– hadden in de loop van de negentiende eeuw de productiemogelijkheden enorm vergroot.³

Voor Sloet kwamen al die veranderingen niet als een verrassing. Integendeel. Hij was immers opgegroeid en opgevoed met de fysico-theologie en de *Katechismus der natuur* van Martinet. De systematische orde van de natuur met al haar rijkdommen en mogelijkheden was voor hem een vaststaand gegeven. Een wonder ook, een mysterie, dat door de wetenschap echter stapje voor stapje kon en moest worden ontrafeld. Niet om de ‘Genius der menscheit’ te demystificeren, maar om zijn grootheid aan te tonen en te laten zien dat er voor diezelfde mensheid een betere toekomst in het verschiet lag. Iedere uitvinding, die gedaan

¹ Van der Woud. *Een nieuwe wereld*, 12.

² Ibidem.

³ ‘Maatschappijhervormers, wetenschappers, ingenieurs, kunstenaars, onderwijzers en opvoeders hebben de mensheid vanuit de achttiende eeuw via kolossale omwentelingen in geestesgesteldheid en materiële voorzieningen overgeleid naar de twintigste eeuw’, aldus G. Willem Ovink hierover in een publicatie over vijfhonderd jaar schrijven, drukken en uitgeven. Ovink. ‘De opgang’, 83. Zie ook de hoofdstukken over papier, druk en communicatie in: Lintsen. *Geschiedenis van de techniek in Nederland*, deel 2, 175–324.

wordt om de krachten van den mensch te vermeerderen, iedere ontdekking van nieuwe bruikbaarheid der stof, is eene zegepraal van den menschelijken geest op de onbezielde natuur.' Nu de mensheid eenmaal zo ver ontwikkeld was, zou zij zich die verworvenheid niet meer laten ontglippen, schreef hij. De welvaart die hier een gevolg van zou zijn, bevorderde ook de 'inwendige rust' binnen de maatschappij, sprak hij in november 1850 tijdens een jaarvergadering van 'Welvaart'.⁴ Vijf jaar later plaatste hij die uitspraak nog eens in een ander, ook internationaal, kader.

Iedere ontdekking, die het rijk der kennis en der waarheid uitbreidt, bevordert te gelijk de voortbrenging, want de beschaving is één; zij is dubbel heilzaam, omdat zij te gelijk beter en rijker maakt; zij schept nieuwe behoeften, maar veredelt ze tevens. Geen stand is van haar uitgesloten, zij knoopt standen aan standen, staten aan staten.⁵

Als een waar *social engineer* pakte Sloet zijn taak op. Het *noblesse oblige* van zijn stand lag voor hem niet in de uiterlijkheden van titels, eretekens, bals en diners, maar in een innerlijke beschaving die moest bijdragen aan een nieuwe wereld, een betere wereld. De tijd was er rijp voor, vond hij. De 'onverschilligheid' die tot dan toe had geheerst ten opzichte van de wetenschap, was te wijten geweest aan Napoleontische dwingelandij, aan latere regeringen die zich 'schuw voor talenten' hadden getoond, aan monopolies van hoogleraren en nog tal van andere factoren. Er was nu behoefte aan zaken als een rationele, dat wil zeggen wetenschappelijke, landbouw, aan een vorm van handel die meer inhield dan louter boekhouden, aan fabrikanten die luisterden naar wetenschappers. Onder de werkende klasse, die van de 'honingbijen in de maatschappij', moest kennis worden verspreid. Maar dat stadium kon alleen worden bereikt door inspanning én geduld.⁶

Maar laat ons niet te veel, niet te spoedige uitkomsten en omkeeringen in de geaardheid en zin der menschen verwachten, of wij zouden ons bittere teleurstellingen be-reiden! Laat ons bedenken, dat niets, wat goed en nuttig is, anders verkregen wordt, dan onder eenen langen, hardnekkigen strijd, zich ontwachtelend door de barende kracht des tijds.

Wij willen niet op eens de zon der wetenschap door eene grote krachtsinspanning naar het toppunt van haar baan wentelen; wij zullen ons verblijden, als zij, statig en gestadig voortschrijdende, de valsche schaduwen der onkunde meer en meer doet wijken en ons aan haar licht doet gewinnen. 'Het hemellicht van den zon, de zon die ons verwarmt', zeide onze Hemsterhuis, 'is ook niet althoos zoo schoon, zoo blinkend geweest. Bij hare geboorte was zij in eene ondoorschijnende, zwarte, dikke korst gewikkeld. Maar de hevigheid van haren inwendigen vuurgloed en de kracht, die zij in haar binnenste voelde, heeft haar in den loop van tijden en eeuwen van deze korst ontdaan en het heelal ontplooid zich voor haar aangezicht.'⁷

⁴ JV Welvaart 1850. In zijn *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* werd het hele verhaal nog eens afgedrukt. TSS- 6, 311-330.

⁵ TSS-11, 140.

⁶ JV Welvaart 1850, 1.

⁷ JV Welvaart 1850, 20.

Het was de plicht én het belang van de beschaafde klassen om kennis en kunde te brengen aan de mindere klassen en ze er op te wijzen dat ook zij, ieder op zijn of haar plaats, een taak in het leven hadden te vervullen. Het voertuig der gedachten, de drukpers, was daarbij een onmisbaar instrument.

Sloet richtte zich vooral op het platteland en dat had alles te maken met zijn Oost-Nederlandse achtergrond en met zijn opvoeding en opleiding waarin de natuur, en daarmee de landbouw, zo'n belangrijke rol had gespeeld. Het waren terreinen die hem vertrouwd waren, waarmee hij zich verbonden voelde en waarvan hij als vanzelfsprekend het belang wilde voorstaan. Een reden temeer was voor hem de invoering van de Gemeentewet van 1851, die plattelandsgemeenten dezelfde rechten had gegeven als de steden, maar nog niet dezelfde mogelijkheden. Om de eeuwenlange achterstand weg te werken, moest dus hard worden gewerkt aan de ontwikkeling van deze gebieden, die zich hadden te weren tegen de centralisatie vanuit Den Haag. Hoewel hij vooral werkte in het oosten van het land –met name in Overijssel en in mindere mate in Gelderland–, richtte Sloet zijn inspanningen ook op andere provincies én op de koloniën. Ook zij moesten in zijn opvatting deel uitmaken van het grote economisch systeem dat de gehele wereld omvatte en dat erop gericht was de mensheid via 'onzichtbare handen' te verbinden.

In dit hoofdstuk gaat het over, zoals ze hier worden genoemd, Sloets publieke en private attributen: bestaande of door hem in het leven geroepen gremia en media. Ze maakten deel uit van zijn sociaal en cultureel kapitaal en dienden als instrumenten ter verwezenlijking van zijn ideaal: de verspreiding van kennis en kunde ter bevordering van de welvaart. Of, naar de titel van één van zijn vroegste lezingen, om het verband tussen 'volksrijkdom, verlichting en beschaving' aan te tonen, te bevorderen en te benutten.⁸ De vraag is hier om te beginnen, hoe hij dit aanpakte, wie hij erbij betrok en vervolgens wat de resultaten waren van zijn inspanningen, al ligt het antwoord op die laatste vraag voor een belangrijk deel ook besloten in de volgende hoofdstukken.

4.1 'Welvaart'

Het drietal mr. J.A. Sandberg, G. Luttenberg en D. van Schreven besloot op 13 februari 1838 dat de 'wetenschappelijke cursus' van mr. J. ter Pelkwijk moest worden voortgezet door een 'Wetenschappelijk Genootschap'. Er zouden voorlezingen worden gehouden door dominee G.H. van Senden over de geschiedenis en aanverwante onderwerpen en H. van Blanken ging de natuurkunde behandelen. Aan het eind van de maand hadden zich in Zwolle zo'n negentig deelnemers gemeld. Sandberg werd voorzitter, Van Schreven penningmeester, Luttenberg secretaris en als 'bediende bij het genootschap' werd R. Woelderink aangesteld. Van Senden gaf op 6 maart 1838 een lezing in de bovenzaal van de Harmonie aan de Grote Markt in Zwolle.

Op 11 december 1840 kwam Sloet in beeld toen hij werd benoemd als 'commissaris' in plaats van Sandberg. Tegelijkertijd verving de notaris en vervener mr. I.A. van Roijen de eveneens afgetreden Van Schreven. Luttenberg werd herko-

⁸ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 1, 19 februari 1841. Het was de eerste lezing die direct na de vergadering waarin de officiële oprichting van 'Welvaart' een feit was, werd gehouden. (Zie ook noot 10.)

zen. Het drietal kreeg de opdracht een voorstel te doen om de werkzaamheden voort te kunnen zetten.⁹ Hun plan werd op 19 februari 1841 gepresenteerd en aangenomen, waarbij het Wetenschappelijk Genootschap een nieuwe naam kreeg: Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart; kortweg 'Welvaart'. De vergadering werd besloten met een lezing van Sloet 'Over het verband van volksrijkdom, verlichting en beschaving'.¹⁰

Tijdens de eerste algemene ledenvergadering op 17 november 1841 sloegen de heren spijkers met koppen. Om te beginnen schreven ze drie prijsvragen uit. De eerste vroeg om een volledige beschrijving met tekening en plattegrond van een doelmatig boerenhuis, de tweede om een plan ter verbetering van het Zwolse Diep, een watervlakte aan de monding van de rivier het Zwarte Water. Bij de derde prijsvraag ging het om een plan tot verbetering van de afwatering in een gebied, bijvoorbeeld een dijksdistrict, in Overijssel.¹¹

Ter vergadering bleek dat er al 170 leden waren, afkomstig uit verschillende plaatsen in Overijssel. De eerste geschenken waren ook binnen, in de vorm van 'natuurkundige zeldzaamheden', geologische voorwerpen, boeken over natuurkunde en nijverheid en ook waren er enkele 'natuurkundige werktuigen' aangeschaft; de bedoeling was dit geheel uit te breiden tot een volledige verzameling die moest worden ondergebracht in een aparte lokaliteit. Verder spande 'Welvaart' zich in voor een monument ter ere van de Engelse ondernemer Thomas Ainsworth, die voor Overijssel zoveel had betekend en kwam er een plan op tafel voor een statistieke beschrijving van de provincie. Bovendien werd er met de benoeming van vier buitengewone leden, waaronder de gouverneur van de provincie en de burgemeester van Zwolle, aandacht geschonken aan belangrijke connecties.¹²

Buste van W.C.H. Staring (1808-1877), geoloog en landbouwkundige, bij de naar hem genoemde groeve te Losser, waar hij rond 1845 bodemonderzoek deed en tot belangrijke ontdekkingen kwam. (Foto: Joos Lensink)

⁹ Notulen van de tussentijdse vergaderingen ontbreken, hoewel er in ieder geval op 18 november 1839 een vergadering moet zijn geweest, waarin de rekening werd opgemaakt.

¹⁰ De tekst van deze lezing is niet bewaard gebleven.

¹¹ De prijsvragen werden gepubliceerd in de *Overijsselsche Courant* van 25 februari 1842, waarbij ook bleek dat er eerste prijzen waren te verdienen van respectievelijk 100, 250 en nogmaals 100 gulden. De inzenders kregen tot 1 januari 1843 de tijd om met hun plannen te komen.

¹² Op 17 november 1841 werden tot buitengewone leden benoemd: J.D. graaf van Rechteren van Appelterm, gouverneur van Overijssel, mr. A.J. Vos de Wael, burgemeester van Zwolle, D. van Schreven, commies aan het Provinciaal Gouvernement van Overijssel en dr. J.H. Halbertsma, predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Deventer. Deze informatie is ontleend aan de *Overijsselsche Courant* van vrijdag 25 februari 1842; jaarverslagen over de periode 1842-1843 ontbreken.

In artikel 3 van de statuten stond als doel vermeld: de bevordering van de 'statistieke kennis van Overijssel', de verspreiding van staathuishoudkundige beginselen, de opleiding en aanmoediging van 'industriële talenten' en verder 'alles' wat bevorderlijk kon zijn ter ontwikkeling van de provinciale welvaart. Al spoedig bleek dat het woordje 'alles' niet voor niets was opgenomen, want de taakopvatting was ruim. De contributies zouden niet alleen dienen ter bestrijding van de onkosten, maar ook voor het publiceren van 'nuttige geschriften' op het gebied van staathuishoudkunde en statistiek, de aankoop van kunstvoorwerpen en van landbouw- en andere werktuigen en de bekroning van prijsvragen. Lezingen vormden eveneens een belangrijk onderdeel van de activiteiten, zeker ook voor het onderhouden van de contacten door de leden, waarvan in de praktijk een actieve rol werd verwacht. De bijeenkomsten vonden plaats in zeer wisselende frequentie. Soms werden enkele keren per maand lezingen gehouden, maar het kon ook gebeuren dat de zaak een hele tijd stillag. Zo duurde het bijna een vol jaar, voor er, na het aftreden van de bestuursleden Van Roijen en Van Diggelen, in februari 1854, weer een vergadering werd genotuleerd.¹³

De kosten van het lidmaatschap lagen op vijf gulden per jaar voor inwoners van Zwolle, terwijl buitenleden de helft betaalden. Die bedragen vormden dus een behoorlijke drempel voor bijvoorbeeld een eenvoudige onderwijzer die het met een paar honderd gulden per jaar moest doen. Toch hoefde niemand zich 'door zijn stand' te laten weerhouden om lid te worden, want alleen zo werd 'allengs een nieuwe band tusschen Overijsselsch ingezetenen geboren.' Het werd ditmaal niet met zoveel woorden gezegd, maar ook nu ging het erom standen en klassen met elkaar te verbinden, ieder in zijn eigen rol.

Het bewijs voor deze opvatting, stelde Sloet later, was geleverd door het bestuurslid Gerrit Luttenberg. Van zeer eenvoudige komaf was deze opgeklommen tot stadssecretaris en alomt gerespecteerd bestuurder van verschillende instellingen en auteur van juridische werken.¹⁴ Als men het aristocratisch beginsel wil beamen, dat ieder in zijn stand verblijven moet', sprak Sloet in 1847 naar aanleiding van Luttenbergs vroege dood, 'dan predikt men een doodend beginsel in de burgerlijke samenleving, een regt Indisch kasten-beginsel.' Wat zou er voor zout in de maatschappij overblijven, vroeg hij zich af, wanneer men 'zoo vele aanzienlijke geslachten als vermolmden boomen in het woud op den stam ziet wegwijnen, als er in den omtrek, tusschen het rottend loof geene jeugdige telgen opschoten, tot fiere en krachtvolle boomen opgroeijende, waarvan het nageslacht de vruchten trekken moet?'¹⁵ Deze krachtige beeldspraak geeft aan dat de sociale mobiliteit behoorde tot zijn gedachtegoed, maar zal er ook toe hebben bijgedragen dat een enkele 'vermolmd boom' zich van hem afwendde.

In 1853 werd opgemerkt dat er nauwelijks nieuwe leden kwamen vanwege de oprichting van genootschappen in kringen van landbouw en nijverheid en van wetenschappelijke aard. Dit mocht geen reden tot klagen zijn, want het was juist een bewijs voor het levendige karakter van de stad, aldus het jaarverslag.

¹³ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 1. Sloet bracht toen verslag uit van de activiteiten in het afgelopen jaar, maar wat die inhielden melden de notulen niet. Wel dat er ter vergadering twee nieuwe bestuursleden werden gekozen, namelijk L. Schuurman, die weigerde, en J. Zeehuisen, die wel instemde met zijn benoeming.

¹⁴ Zie voor Luttenberg: *NBWN*- 2, 856; Streng. *Het is thans*, 28; Jansen. *150 jaar*, 31.

¹⁵ *JV Welvaart* 1847, 23.

Wel werd gedacht over een onderafdeling in Twente, omdat daar geen lezingen werden gehouden en er ook geen museum en geen boekerij waren te vinden. Vrouwen waren ook welkom op de vergaderingen en soms kwamen zij in groten getale. Het bevestigde de mening 'dat liefde voor de wetenschap niet uitsluitend zijn zetel heeft in hem, die zich zelven gaarne het meesterschap over alles toekent, hoezeer ook de ondervinding dagelijks leert, dat zoodanig denkbeeld slechts een ijdele waan is.'¹⁶ Ballotage werd in 1863 verworpen als 'een isolerend probleem van vorigen tijd'.¹⁷ De teruggang naar 222 leden werd in 1870 geweten aan de opkomst van andere verenigingen, mede onder invloed van 'Welvaart' zelf, dat vroeger immers, 'in een tijdperk van algemeene apathie', had bijgedragen aan de bloei van het verenigingswezen. Er was nog een vorm van concurrentie waarmee ook andere verenigingen en genootschappen te maken hadden. 'De stoom' voerde sprekers aan uit alle streken van het land en die boden zich aan om 'tegen entréegeld in een gehuurd lokaal openbare lezingen te houden.' Men hoefde dus geen lid meer te zijn om zich op een 'keur van wetenschappelijke taal te vergasten.' Bovendien waren er veel meer openbare vermaakelijkheden, vooral op het gebied van toneel, voordracht en muziek.¹⁸ Er was, kortom, volop beweging.

4.1.1 Statistiek volgens 'Welvaart'

In de statuten van 'Welvaart' was de statistiek nadrukkelijk als onderwerp opgenomen en dat leidde in 1843 tot het plan om een statistieke plaatsbeschrijving van Overijssel te gaan uitgeven, in samenwerking met de boekhandelaar J.J. Tijl in Zwolle. Het werk moest gaan verschijnen in vijf jaarlijkse afleveringen van elk tien vellen voor de prijs van vijftien cent per stuk. 'De statistiek, wanneer zij niet in lijnen en cijfers ontaardt', zou op zichzelf reeds de belangstelling van 'elken beschaafden mensch' moeten hebben, was te lezen in een door 'Welvaart' uitgegeven brochure. Zeker wanneer dit vakgebied was gericht op 'eigen land of eigen gewest' kreeg het een bijzonder gewicht.

De statistiek, in hare hoogere beteekenis, heeft het eigenlijke volksleven tot onderwerp. Zij beschouwt een gegeven volk in zijne dagelijksche leefwijze, zeden en gewoonten, in zijnen wetenschappelijken toestand, enz. Zij vorscht na hoe en welke middelen van onderhoud het zich verschaft, hoe het gehuisvest is, hoe het zich voedt, kleedt en verlustigt, en in dit onderzoek omvat zij den bodem zoowel in een geologisch opzigt, als wat deszelfs voortbrengend vermogen en de voortbrengselen zelven betreft; de gesteldheid van den dampkring, - de meeren, rivieren beken enz. Zij treedt in eene beschouwing der onderscheidene takken van nijverheid, handel, landbouw, fabriek- en trafijkwezen, visscherij, scheepvaart enz. Zij leert de stoffelijke middelen kennen, die de beoefening der wetenschappen bevorderen. En levert in zoo verre hare beoefening de aangenaamstevruchten op, zij wordt van een onberekenbaar nut, wanneer zij, met de onafhankelijkheid der wetenschap eigen, en alzoo warsch van de zucht om volkshoogmoed te vleijen, de algemeene aandacht op heil-

¹⁶ JV Welvaart 1858, 10.

¹⁷ JV Welvaart 1862, 13.

¹⁸ JV Welvaart 1869-1870, 3.

zame verbeteringen, of op nieuwe bronnen van welvaart vestigt, en de middelen aanwijst, om de eersten daar te stellen en de laatsten te doen vloeijen.¹⁹

Gemeentebesturen kregen intekenlijsten toegezonden, die voor een deel ook werden ingestuurd, maar toch waren er in 1844 nog te weinig reacties binnen gekomen om van start te kunnen gaan.²⁰ Of dit een kwestie was van onwil, onbegrip of argwaan valt uit die reacties moeilijk af te leiden. Desondanks kwam een Statistiek Bureau tot stand, dat onder andere aan de kunstschilder J. Plugger opdracht gaf afbeeldingen te maken van beroemde mannen die in Overijssel waren geboren of er hadden gewerkt. Ook moest het verleden op oude platen en tekeningen van steden, dorpen en gebouwen worden vastgelegd. 'De moker stoort zich in de hand des slopers niet aan geschiedkundige herinneringen', luidde de duidelijke motivatie. In 1854 legde 'Welvaart' de basis voor een 'statistieke beschrijving van de gemeenten in Overijssel' door het uitgeven van een model om de informatie te verwerken. Een jaar later waren er vijftien vrijwillige medewerkers die elk een gemeente voor hun rekening namen.²¹

4.1.2 Partners, aanwas, dynamiek

Overall in de stad, in de provincie, in het land, in de koloniën, in het buitenland zocht 'Welvaart', Sloet voorop, naar medestanders en partners. De leden werden aangespoord hun contacten aan te boren, vooraanstaande stadgenoten konden bezoek aan huis verwachten, Overijsselse burgemeesters kregen het verzoek als 'correspondent' op te treden en er gingen schrijvens uit naar tal van particulieren, instellingen en overheden. Brieven van en aan onder anderen de meteoroloog Buys Ballot, directeur Westerman van Artis, de geoloog Staring, directeur Temminck van het Rijksmuseum van Oudheden, gouverneurs in Oost en West, Duitse professoren en het Smithsonian Institute in Washington getuigen van de banden die werden aangeknoopt.

Soms leidden de activiteiten ook tot spontane reacties. Zo stelde de Amsterdamse advocaat mr. J. Vizévene in 1859, na een artikel van Sloet in het *Handelsblad*, voor samen een maatschappij tot bevordering van de kunstmatige visteelt op te richten. Het kwam er niet van, al sloot zijn voorstel prima aan bij het streven naar bevordering van de materiële kant van het bestaan. Een verzoek om samenwerking en zelfs een fusie met het Genootschap Kunstoefening werd afgewezen, omdat de doelstellingen van beide instellingen niet voldoende overeenkwamen.²² Incidenteel was er sprake van samenwerking met het Nut of met de afdeling Zwolle van de Vereeniging tot bevordering van Fabrijk- en Handwerk en Nijverheid. Voortdurend waren er contacten met het onderwijs, waar Sloet als schoolopziener dichtbij de bron zat.

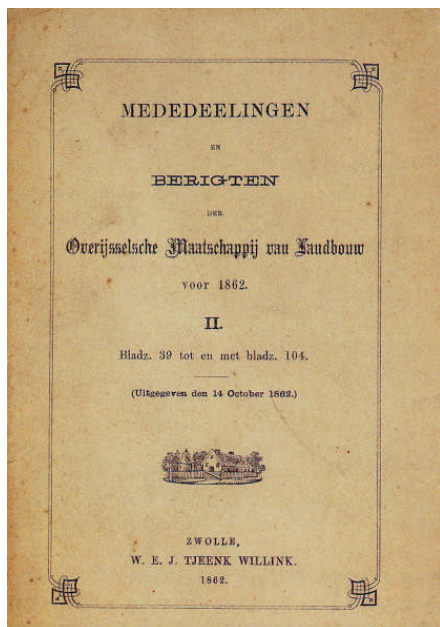
Een belangrijke gebeurtenis was, in oktober 1854, de opname als een zelfstandige afdeling binnen 'Welvaart' van het Natuurkundige Genootschap Physi-

¹⁹ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 6.

²⁰ JV Welvaart 1844, 12-13.

²¹ P. de Waal nam het eiland Schokland, toen nog behorend tot Overijssel, voor zijn rekening en burgemeester F.A. Ebbinge Wubben zorgde voor de binnen zijn gemeente gelegen dorpen Staphorst en Rouveen. JV Welvaart 1855.

²² HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 4, 29 januari 1849. D.J. Pruimers stelde een fusie voor.

De Overijsselsche Maatschappij ter Bevordering van Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt, zoals de naam officieel luidde, had slechts matig succes, ondanks het erelidmaatschap van de heren Staring, Amersfoort en Sloet. (Historisch Centrum Overijssel)

ca.²³ Het ontbrak in Zwolle nog aan belangstelling voor de 'physica', had het bestuur geconstateerd, maar de samenwerking zou de zustervereniging extra mogelijkheden bieden. Ter aanmoediging en onder het motto 'eendragt maakt magt' kreeg de nieuwe afdeling een subsidie van 250 gulden voor de aankoop van werktuigen en boeken. Gedurende de wintermaanden zouden de vergaderingen van 'Welvaart' worden opgeluisterd met zes demonstraties. Het was een welkome aanvulling op de activiteiten, want vooral in de winter was het moeil-

lijk om bekwame sprekers te krijgen. Het bestuur sprak daarom de hoop uit, dat snellere middelen van vervoer de stad zouden 'vereenigen met de middelpunten der wetenschappelijke ontwikkeling in ons Vaderland.'²⁴ Groot was het aantal leden van Physica niet, het schommelde zo tussen de dertig en veertig personen, maar ze vormden weldra binnen 'Welvaart' een belangrijke en actieve poot.

'Welvaart' ontwikkelde zich, om met Van der Woud te spreken, als een 'organisme' en kreeg al spoedig aanwas. Uit haar ontstonden nieuwe organisaties in de vorm van een maatschappij ter verbetering van de vaarweg van Zwolle naar de Zuiderzee, de Landhuishoudkundige Congressen, musea en bibliotheken. Ook het gedrukte woord in al zijn verschijningsvormen, van dagbladpers tot vakboek, droeg bij aan de nieuwe dynamiek die de samenleving in de tweede helft van de negentiende eeuw begon te krijgen. 'Welvaart' speelde daar gretig op in.

4.2 Landhuishoudkundige Congressen

Met de Landhuishoudkundige Congressen creëerde Sloet als oprichter 'par excellence' in 1846 vanuit 'Welvaart' een nieuwe organisatie die na het eerste jaar meteen op eigen benen stond.²⁵

De Nederlandse landbouw moest meer gebruik maken van wetenschappen als schei-, natuur- en werktuigkunde en geologie, leren van het buitenland en ook de eigen situatie onder ogen zien, vonden Sloet en zijn mede-

²³ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 51a.

²⁴ HCO. Archief Welvaart, inv.nr 23. *Handelsblad* 2 februari 1859.

²⁵ Aldus Van der Poel in *De Verslagen*, 9, die ook ook mr. I.A. van Roijen en G. Luttenberg als initiatiefnemers noemt.

initiatiefnemers. Hij was één van die ‘vooruitstrevende notabelen, die door het lezen van buitenlandse tijdschriften en reizen in den vreemde tot het besef kwamen, dat een dergelijke situatie niet kon blijven voortduren.’²⁶ Tijdens de Congressen, zo was de bedoeling, zou worden gesproken over verschillende facetten van de landbouw, maar belangrijk was ook het contact tussen de deelnemers, zodat tussen de beoefenaars van de landhuishoudkunde persoonlijke banden konden ontstaan. In de loop der jaren werd daartoe alle gelegenheid geboden door middel van tentoonstellingen, wedstrijden, diners, voorstellingen en andere festiviteiten. Ook de dames waren volop van de partij, al namen zij, een uitzondering als de weduwe Storm van der Chijs daargelaten, geen deel aan de vergaderingen.

‘Zelden zal een vereniging bij haar oprichting zoveel belangstelling genoten (en lange tijd ook behouden) hebben als het Landhuishoudkundig Congres’, schrijft Van der Poel in zijn inleiding op het chronologisch overzicht van de behandelde onderwerpen.²⁷ De tijd was er rijp voor, na een korte periode van belangstelling voor landbouwzaken onder leiding van Jan Kops, rond het begin van de negentiende eeuw. De noodzaak was er ook, omdat de landbouw niet of nauwelijks georganiseerd was, op de kwijnende Commissies van Landbouw na, en dus ook geen spreekbuis had bij de regering. ‘Vooral in een tijd, waarin de middelen van verkeer nog gebrekkig waren’, concludeert Brugmans in zijn *Paardenkracht en Mensenmacht* onomwonden, ‘had een dergelijke uitwisseling van ervaringen en gedachten een onschatbare betekenis.’²⁸

In vergelijking met andere takken van nijverheid, stelde Sloet tijdens zijn openingstoespraak in 1846 in Zwolle, bleef de Nederlandse landbouw achter en bracht zij van de ontwikkelingen op het gebied van de hiervoor genoemde wetenschappen nog maar weinig in praktijk. ‘De groote verscheidenheid in de geologische en natuurlijke gesteldheid van onzen bodem heeft eene groote verscheidenheid in de wijze van cultuur en de soort van voortbrengselen teweeg gebragt, maar de kennis daarover is verspreid. Nederland loopt achter bij sommige streken in Engeland en Schotland’, waarschuwde hij, hoewel de kaas- en botermakerij, de kalvermesterij, de boom- en bloemkwekerij, de warmoezerij, de cultuur van meekrap en koolzaad er in zijn ogen mochten zijn.²⁹ Hoe dan ook, vroeger werd de landbouw alleen gedreven door lichamelijke kracht, maar nu was er een nieuwe kracht, ‘die der wetenschap’, waaraan niet straffeloos kon worden voorbij gegaan. ‘Al werkte dit Congres niets anders uit dan dat het onderwijs in landbouwkundige wetenschappen op de scholen werd ingevoerd, dan had het reeds eene schoone taak vervuld’, sprak hij hoopvol. Ten slotte verzekerde hij nog dat de natie ‘hare eigene zaken’ ging doen en niet meer ‘met slappe handen het flauwe oog alleen naar den troon’ wilde opslaan, alsof van daar alle zegen over het land moest neerdruipe ‘als de manna over de hongerige menigte in de woestijn.’³⁰ Een nieuwe dageraad voor de Nederlandse landbouw zou aanbreken vanaf dit eerste Congres van vaderlandse landbouwkundigen.

²⁶ Van der Poel. *De Verslagen*, 12.

²⁷ Van der Poel. *De Verslagen*, 11.

²⁸ Brugmans. *Paardenkracht en Mensenmacht*, 158.

²⁹ LHC 1846, 4-5.

³⁰ LHC 1846, 8.

‘Practische landbouwers’ die problemen hadden met de reiskosten konden daar voorlopig nog niet bij zijn, want een voorstel om hun zonodig een vergoeding te geven, werd door de meerderheid van het Congres afgewezen. Hetgeen ‘Welvaart’ later niet belette uitverkoren boeren die de Congressen wilden bezoeken, financiële steun te bieden. Wel werd als tijdstip voor het Congres de eerste helft van de maand juni gekozen, omdat dit voor de landbouwers een gunstig tijdstip was, in tegenstelling tot de professoren, die liever augustus hadden gezien. Om de zelfstandigheid te bewaren, zouden geen subsidies worden aangevraagd. Al na enkele jaren kwam men daar echter op terug en werd in de verslagen tevreden melding gemaakt van gemeentelijke of provinciale subsidies.

Er werd overgegaan tot het instellen van (combinaties van) afdelingen voor de verschillende disciplines; veeteelt, bosbouw, koloniale landbouw, staathuishoudkunde, enzovoort. Voor grotere vraagstukken werden meestal commissies ingesteld, die niet zelden werden opgeheven zonder tot iets gekomen te zijn en als de leden het niet met elkaar eens konden worden, deelden zij bijvoorbeeld mee dat er ‘geen stellig gevoelen’ kon worden uitgesproken. De voorzitters van het Congres waren vaak hoogwaardigheidsbekleders die meer status dan kennis van de landbouw hadden en zich daarom moesten excuseren voor hun onwetendheid en de wens uitspraken dat er ‘een ander en meer ervaren en geoefend spreker’ ware geweest. Steevast ook bezigden zij frases over de landbouw als een voornaam middel van het volksbestaan of als een onontbeerlijk en onuitputtelijk bedrijf voor de nationale welvaart.

Onomstreden waren de Congressen niet altijd, zoals in 1860 in Amersfoort bleek uit de openingswoorden van mr. H. Verloren, president van de Arrondissementsrechtbank en lid van Provinciale Staten in Utrecht. De vragen in de programma’s, zo was diens kritiek, deden vaak niet ter zake, waren te plaatselijk gericht of werden niet of onvoldoende beantwoord, commissies kwamen niet met beloofde rapporten en de feestelijkheden waren te uitgebreid. Hij weet deze situatie in eerste instantie vooral aan onbekendheid met de Congressen, maar gaf toe dat ook een deskundige als Staring met terechte kritiek was gekomen. In 1857 had deze zelfs aangegeven zich te ‘bedroeven en schamen’ voor het wetenschappelijk peil van het programma, als dit werd vergeleken met dat van de Duitse collega’s. De verslagen werden zeer slecht verkocht, maar de prijs lag dan ook bijna twee keer zo hoog als de toegangsprijs. In Amersfoort werd daarom de entree met vijftig cent verhoogd en kregen de deelnemers het verslag later gratis. De oplage kon dus, ook dankzij een ruim aantal presentexemplaren, flink omhoog en in de handel kostten de verslagen daarom nog slechts een vijfde van de oorspronkelijke prijs.³¹

In 1870 beklagde het bestuur in Arnhem zich over de weinige reacties die binnenkwamen op het verzoek tot invulling van het programma. Begin september 1869 was het uitgegaan naar alle hoogleraren aardkunde, dierkunde, kruidkunde, scheikunde en staathuishoudkunde en naar alle leraren van de Landhuishoudkundige School in Groningen en de Rijks Veeartsenijsschool in Utrecht. Medio november waren nog eens 6.000 circulaire versuurd naar overheden, landbouwmaatschappijen, dag- en weekbladen in binnen- en buitenland en par-

³¹ LHC 1860, 37-42.

ticulieren. Eind april gingen 5.500 exemplaren van het programma de deur uit. Om extra bezoekers te lokken werd in de Schouwburg Musis Sacrum een gelegenheidsstuk opgevoerd, omlijst door andere festiviteiten.³² Succes bleef niet uit, want behalve de 1.723 deelnemers aan het Congres kwamen er ook nog eens 577 personen speciaal voor het bijprogramma. De entreegelden stroomden rijkelijk, maar, moest het bestuur in zijn verslag vaststellen, de belangstelling voor de vergaderingen was beneden alle peil.³³

Ondanks dergelijke kritische geluiden kon niet worden ontkend, dat de Congressen in een behoefte voorzagen en dus aan hun doel beantwoordden. De landbouw stond op de politieke agenda, er werd over nagedacht en gediscussieerd, ministers en geleerden verschenen regelmatig ten tonele, koning Willem III en zijn oom Frederik gaven meer dan eens acte de présence, men leerde elkaar en het vak kennen, er werden plannen gemaakt en banden gesmeed. Toen in 1860 het voorstel werd gedaan om de naamlijst in de congresverslagen te vervangen door een index van onderwerpen, verklaarde de eminente staathuishoudkundige Ackersdijck, stevast bezoeker en afdelingsvoorzitter, zich daartegen. Je wist met wie je gesproken had, vond hij, en het was ook handig dat de plaatsnamen erbij stonden. Een voorstel om de Congressen eens in de twee jaar te houden haalde het niet. De suggestie om 'praktische landbouwers' een rijksdaalder te geven in plaats van er een te vragen, werd eveneens verworpen.

4.2.1 'De priesteressen van den Nederlandschen landbouw'

Bij de afsluiting van het Congres van 1858 in Nijmegen was geen enkele vrouw meer aanwezig, moest jhr. mr. O.R. Van Andringa de Kempnaer tot zijn leedwezen constateren. En hij was nog wel speciaal een extra trede opgeklommen van de 'estrade' waarop hij was gaan staan teneinde de zaal nog eens te kunnen overzien. De jonkheer schreef dit maar toe aan de muziek die elders in de stad te horen was of aan de onmisbaarheid der dames bij andere gelegenheden.³⁴

Vier jaar later in Middelburg was het anders. Sloet kon zich toen richten tot een 'gezelschap van belangstellende en aanzienlijke Zeeuwsche vrouwen' en ook tot zijn eigen echtgenote, die was meegekomen naar Zeeland. Ook naar hen moest geluisterd worden, vond hij, want de dames fleurden het leven op en maakten 'het sieraad' van de vergadering uit. Maar er was meer, want de vrouwen, in alle rangen en standen, konden ook hun productieve bijdrage leveren aan de maatschappij. Hij noemde het voorbeeld van de Engelse 'ladies' die 'de ijdele vermaken van het stadsleven' vaarwel zegden om 'het bestuur eener melkerij of de eene of andere kleine cultuur ter hand te nemen.' Aanvankelijk werden ze uitgelachen door de boeren, tot bleek dat hun methodes zo slecht nog niet waren en dat een goede boekhouding en zindelijkheid vruchten afwierpen bij de zuivelbereiding. Zo werden deze dames 'allengs de welwillende leermees-

³² Het blijspel in vijf bedrijven rond Teunis Geurtsen, 'eigenaar van 4.000 hectaren nieuw ingedijkte en drooggemaakte gronden in de 12^e provincie', onder de titel *Een modern landbouw-faillissement* werd opgevoerd door het Kunstlievend Genootschap Eloquentia te Arnhem. De tekstboekjes werden uitgegeven door Is. An. Nijhoff en Zoon te Arnhem.

³³ LHC 1870.

³⁴ LHC 1858, 119-120.

teressen van den landbouw in haren kleinen omtrek.' Sloet barstte uit in een lofzang op deze vrouwen als 'de priesteressen van den Nederlandschen landbouw.'³⁵

Het grote belang dat hij toekende aan de vrouw in de landbouw blijkt ook uit het proefschrift '*Geen tweede boer*' van Margreet van der Burg, die daarin aan hem een aparte paragraaf wijdt.³⁶ Zij rekent Sloet, met onder anderen Staring en Amersfoort, tot de belangrijke figuren die in de vrouwengeschiedenis thuishoren.³⁷

Tijdens het Congres van 1862 kwam de vraag aan de orde in welke takken van de landbouw de vrouw een onafhankelijk bestaan kon vinden. De aanwezigen opperden naast de zuivelbereiding de mogelijkheden van de warmoezerij of groententeelt en de bloembollenteelt. Sloet meldde zelf, dat in andere landen vrouwen van de 'beschaafde stand' kleine melkerijen en kaasmakerijen hadden opgezet. Hij vertelde ook, dat de boerinnen in Overijssel binnen hun stand 'grooten invloed' hadden.³⁸ Grote waardering had hij voor de activiteiten van de weduwe A.A.M. Storm-van der Chijs (1814-1895), die hartstochtelijke pleidooien hield voor meisjesvakonderwijs, publiceerde over buitenlandse voorbeelden waarbij vrouwen initiatieven namen tot een bestaan in de landbouw én sprak tijdens de Landhuishoudkundige Congressen. Nadat zij in 1865 in Assen het woord had gevoerd, sprak Sloet de wens uit dat zij 'eene habituée' op de congressen mocht worden.³⁹

Storm-van der Chijs had overigens niet direct de bedoeling de vrouw 'te emanciperen', zoals bleek toen het op het Congres in Assen ging over het 'Landontginning in verband met vermeerdering van vrouwelijke werkzaamheden.' Haar doel was 'uitbreiding van den werkkring der vrouw.' Emancipatie achtte zij een dwaasheid en 'zou op het ongeluk der maatschappij en van de vrouw zelve uitloopen.' De man, verkondigde zij, 'moet teruggedrongen worden op de plaats waar hij hoort. Als zwakkere heeft de vrouw veel van het haar door de natuur aangewezen werk moeten afstaan aan den man, tot een voortdurende bron van ongeluk en ellende van haar geslacht. Waar een vrouw behoorde te staan, wordt thans dien plaats door den man ingenomen. Niet alleen is het echter de man, die den werkkring der vrouw heeft ingekort, ook de thans meer en meer gebruikt wordende machines van allerlei aard brengen daartoe het hare bij.' Voor de vrouw was het bijna onmogelijk aan werk te komen en zo kon het gebeuren dat naar een baan die via de *Haarlemsche Courant* werd aangeboden 380 ongehuwde vrouwen hadden gedongen. Waarom werd aan de vrouw ontnomen waarvoor zij door de natuur als het ware was aangewezen? Zij moest meer kansen krijgen en daarom moesten landbouwscholen worden opgericht, waar ook onderwijs aan vrouwen werd geboden.⁴⁰ Sloet was het met het laatste eens en betreurde ook dat in de wet op het middelbaar onderwijs niet werd gesproken over de

³⁵ LHC 1862, 55-56.

³⁶ Van der Burg, '*Geen tweede boer*', 90-94.

³⁷ Van der Burg, '*Geen tweede boer*', 308.

³⁸ LHC 1862, 152.

³⁹ LHC 1865, 91.

⁴⁰ Het voorbeeld van Amerika, waar ook vrouwen een academische studie konden volgen en zelfs promoveren ging haar echter te ver. 'Dit vormen van theoretische geleerden is niet aan te bevelen', vond zij. LHC 1865, 151.

werkring van de vrouw. 'De natie moet in dezen zich dus zelve helpen, en buiten de wet trachten in het leven te roepen, wat onder de zorg der wet diende gesteld te zijn.'⁴¹

Hij doelde daarmee op verenigingen als 'Welvaart' die onderwijs stimuleerden dat ten doel had eenieder de mogelijkheid op een zelfstandig bestaan te bieden. Het gezinsbedrijf speelde daarbij een centrale rol. Groot hoefden de bedrijven immers niet te zijn, stelde hij nog weer eens in Arnhem in 1870 toen het ging om de vraag of grote dan wel kleine bedrijven voordeliger waren. Het kapitaal behoorde altijd in verhouding te staan tot de grootte van het bedrijf, vond Sloet. Als kapitaal ontbrak, was handenarbeid de bepalende productiefactor. 'Men is soms wel eens te sterk tegen kleine cultuur ingenomen', constateerde hij. Zelf was hij voorstander van de kleine cultuur, zoals aan de rand van de heidevelden: 'Ontginningen door arme lieden, maar het is hoevebouw; ieder heeft een akker bij zijnen kleine woning en na eenige jaren behoeft de bewoner slechts zelden bij ziekte of winter eenige openbare ondersteuning. Op dergelijke bedrijven was de rol van de vrouw cruciaal.'⁴²

Voor Sloet ging het niet per definitie om een bepaalde rol voor de man of voor de vrouw, maar om de factor arbeid die door de meest geschikte of voor de hand liggende persoon moest worden ingevuld. Met genoegen maakte hij bijvoorbeeld melding van het feit dat in Staphorst de mannen aan het breien sloegen als dat zo uitkwam. Het was echter niet zozeer een kwestie van emancipatie, in dit geval van de man, maar van het benutten en ontwikkelen van arbeidskracht binnen het kleine of het gezinsbedrijf. De vrouw, óók de vrouw, zag hij in dat verband als een productiefactor én als sturend binnen het gezin.

4.2.2 Nestor

Sloet, het hoeft geen verwondering te wekken, was vanaf het begin positief over zijn geesteskind. Over de landman werd tot voor kort nog gezegd, 'het is maar een boer', sprak hij in Assen in 1854. Maar dat was voorbij en het feit dat koning Willem III het Congres bij had gewoond 'en boeren uit alle oorden des Rijks' aan zijn dis had geroepen moest 'worden opgeteekend in de jaarboeken van den vaderlandschen landbouw'. Hij wees ook op de publikaties die te koop waren. Sommige kosten nog geen dertig cent, maar daarmee konden wel 'beginselen geleerd worden, waarvan de algemeene toepassing het nationaal vermogen jaarlijks met tonnen schats zoude vermeerderen.' (...) 'Men moest zulke boeken uitdeelen aan bekwame boerenknappen, die in hunnen streken de hervormers van den vaderlandschen landbouw konden worden; dit zou eene schoone vrucht zijn van 't Congres.'⁴³ Hoewel Nederland geen Arthur Young, geen Aelbroeck of Lavergne kende om de verscheidenheid, de 'veelzijdige voortreffelijkheid' van de landbouw te beschrijven, was die er wel degelijk, stelde hij in 1862 in Middelburg.

⁴¹ LHC 1865, 151-152. Mr. L. Oldenhuis Gratama zag er 'iets aandoenlijks in' dat een vrouw op een mannenvergadering voor haar seksegenotes opkwam en vroeg de weduwe of zij ook tijdens de plenaire vergadering wilde spreken.

⁴² LHC 1870, 88-89; Zie ook: TSS 24-2, 87-96.

⁴³ LHC 1854, 81-82.

Als een groot belang van de Congressen noemde Sloet naast 'de verzoening van wetenschap en praktijk', in de eerste plaats de vermeerdering van de kameradschap. Aan 'dat stijve provincialisme van vroegere dagen' was een eind gekomen, want het doel was nu 'de meest mogelijke voortbrenging van den vaderlandschen landbouw' en daarvoor was samenwerking nodig. 'Voortaan kent men uit dit gezigtspunt in de Nederlandsche landhuishouding geen heiboer of kleiboer; geen veeboer of kaasboer; geen Zeeuwschen of Frieschen landbouwer meer; geen Griek of barbaar, en zijn wij allen één en tot één', sprak hij overtuigd.⁴⁴ Tegelijkertijd waren er soms stevige meningsverschillen tussen de congresgangers. Zo was Sloet het geheel niet eens met Staring over de duinbeplanting en voerde hij daarover felle discussies met de man die aan 'Welvaart' zoveel te danken had gehad.

Tot zijn dood verzuimde Sloet geen enkele bijeenkomst en steeds werd de 'Vader van het Congres' hier met alle egards behandeld. Tijdens de vijftienvijftigste editie in 1871 werd hem als erevoorzitter een herinneringsmedaille aangeboden. In 1873 werd hij als oprichter van het Congres uitgenodigd plaats te nemen aan de bestuurstafel 'in een voor hem gereed staande fauteuil'.⁴⁵ De avond tevoren was het voorstel gedaan om hem op iedere afdelings- en openbare vergadering 'een zeer gemakkelijken leunstoel' aan te bieden. Die geste werd beschouwd als 'eene victorie' voor alle voorstanders van de instandhouding van het Congres. Ook in 1882 in Wageningen werd hem eer bewezen. In dichtvorm werd de 'eerwaarde grijsaard' die 'met helder hoofd en warm gemoed' aan alles had deelgenomen, als 'Nestor van 't Congres' bedankt voor zijn leiding en zijn lessen.⁴⁶

Een jaar later in Veendam had hij op uiteenlopende terreinen nog veel te melden. Zo had hij zelf sojabonen uitgezaaid en ze 'beproefd voor de keuken, gestoofd als prinsesseboonen. Doch ze waren lekker. Groen hebben ze veel loof gegeven, en werden door varkens en schapen met graagte gegeten.' Hij wilde het nog een keer weer proberen, al vond hij het zaad wel te duur, zeker omdat het in Hongarije 'oneindig goedkoper' was te krijgen. Hij had ook nog informatie over de mislukte oesterteelt op de Wadden en suggereerde het daar te proberen met mosselen en zeekrabben, via de commissie voor de zeevisserij. Nogmaals pleitte hij voor een Wet op de merkenverdeling (die er in 1886 zou komen) en toonde hij zich tegenstander van een Algemene Landbouw-maatschappij. 'In zijne verbeelding,' aldus het verslag, 'ziet hij reeds een fraai gebouw verrijzen in Den Haag, bestemd voor die Maatschappij. Dan komen er de baantjes bij: een algemeen Secretaris enz. enz. Centralisatie alzoo in de hoogste mate.' Sloet herhaalde dus zijn voorstel voor provinciale organisaties, waarvan de leden werden benoemd door de Staten. Onder luide toejuichingen nam hij afscheid van het Congres, de leden dankend voor hun trouwe opkomst. Voorzitter Antonie

⁴⁴ LHC 1862, 42-44.

⁴⁵ LHC 1873, 86.

⁴⁶ LHC 1882, 181-183. In een 'Congres ABC' werd Sloet bezongen in de enigszins kreupele, maar ongetwijfeld welgemeende regels: 'Eerwaarde grijsaard, wakkre Sloet, Gij hebt, van ver gekomen, met helder hoofd en warm gemoed, Aan alles deelgenomen. Waar ooit, o Nestor van 't Congres! Landbouwers zijn te zamen, Dankt elk voor leiding U en les, Die zij van U bekwamen.' De tweede 'S' in deze reeks personalia was gewijd aan M. Salverda (1840-1886). De naam van W.H.C. Staring ontbrak.

Winkler Prins vond hem krachtiger dan het jaar tevoren in Wageningen en hoopte nog op een weerzien in Amersfoort, maar het mocht niet zo zijn.⁴⁷

4.3 Lezingen, leesgezelschappen, bibliotheken

De Landhuishoudkundige Congressen lieten sinds 1846 zien dat overdracht van kennis en informatie voor Sloet een centraal thema was. Tot de belangrijke kanalen hiervoor rekende hij ook de bibliotheken en overal waar hij maar gelegenheid zag, maakte hij zich sterk voor de wereld van het geleende drukwerk. In zijn hoedanigheid als rechter was hij bestuurslid van het Zwolse genootschap Themis, dat een eigen juridische bibliotheek beheerde. Als politicus maakte hij zich sterk voor zowel de bibliotheek als voor de bibliothecarissen van de Tweede Kamer.

Zo hield hij in december 1854 een pleidooi voor een passende salariëring van de drie personeelsleden, één bibliothecaris en twee adjuncten, van de Koninklijke Bibliotheek. De laatsten verzorgden ook de bibliotheek van de Kamer en genoten een traktement van zeshonderd gulden per jaar; tweehonderd minder dan een kamerbewaarder, die bovendien het genot had van 'vrij vuur, licht en inwoning.' 'Die beampten komen dagelijks in aanraking met vele bezoekers uit deze stad en met vreemdelingen', hield Sloet de minister van binnenlandse zaken voor, 'zij moeten zich daarnaar kleeden en iedereen weet hoe duur de kamerhuur en de levenswijze in de residentie is, waaruit genoegzaam volgt dat die beloning uiterst karig en schriel is.' Het loon van deze 'wetenschappelijke mensen' mocht dus beslist niet lager zijn dan dat van een kamerbewaarder of de meesterknecht van een ambachtsbaas, vooral niet, omdat zij ook nog verantwoordelijk waren voor het vervaardigen van de catalogus van de bibliotheek van de Kamer.⁴⁸

Toen het tijdens diezelfde vergadering ging om toevoeging van een afdeling voor taalkunde, letterkunde, geschiedkunde en wijsbegeerte aan de op te richten Koninklijke Akademie van Wetenschappen, keerde Sloet zich daar juist weer fel tegen. De bedoeling was namelijk ook, dat deze Akademie zou gaan fungeren als raadgevend orgaan voor de regering. Als er over wetenschappen van deze nieuwe tak advies nodig was, vond hij, dan waren er in den lande genoeg geleerde genootschappen om daarin te voorzien.

Men heeft het Friesch genootschap van oudheid en taalkunde; een Groningsch genootschap: Pro excolendo jure patrio; een Utrechtsch provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen; eene Leydsche maatschappij van Nederlandsche letterkunde; een Hollandsche maatschappij voor fraaie kunsten en wetenschappen; eene provinciale Noordbrabantsche maatschappij van kunsten en wetenschappen; eene Zeeuwsche maatschappij van kunsten en wetenschappen.⁴⁹

⁴⁷ LHC 1883, 81-82.

⁴⁸ HTK 6 december 1854.

⁴⁹ 'Ik heb nooit eenige lucratieve betrekking bij enig wetenschappelijk genootschap waargenomen: alleen moet ik jaarlijks eenige offers van mijne zijde brengen aan contributien voor die maatschappijen, die mij de eer hebben aangedaan mij het lidmaatschap op te dragen', meldde hij ook nog. HTK 6 december 1854.

Op het gebied van de wetenschap, en daar niet alleen, toonde Sloet zich zo een voorstander van regionale spreiding boven een centrale aanpak en benadrukte hij het belang van particuliere naast of in plaats van overheidsinstellingen.⁵⁰ Bovendien waren er volgens hem voldoende hoogleraren om adviserende taken te vervullen. Aan de Nederlandse wijsgeren – of degenen die zich verbeeldden dit te zijn, voegde hij er vilein aan toe – verzocht hij dringend om de regering voorlopig niet lastig te vallen over filosofische vraagstukken. Eerst moesten de wetten op de nationale militie en schutterijen, op de ministeriële verantwoordelijkheid, op het onderwijs en vooral op de rechterlijke organisatie maar eens tot stand komen. Bovendien was hij van mening dat er na Spinoza in de zeventiende, Hemsterhuis in de achttiende en Kinker in de negentiende eeuw, geen filosofen van voldoende kaliber meer voorhanden waren. Dus wie zou er moeten adviseren? Het leek hem veel beter de beoogde subsidie te verlagen met 6.500 gulden en dat bedrag toe te kennen aan het aloude sterrenkundig observatorium in Leiden, dat dringend geld nodig had.⁵¹ Zijn voorstel werd, met onder de voorstemmers ook Thorbecke, echter verworpen. Belangrijker was, dat Sloet zich met dit optreden in de Kamer onder de wetenschappers waarschijnlijk meer tegenstanders had verworven dan voorstanders onder de bibliothecarissen.⁵² Maar tact was dan ook niet zijn meest kenmerkende eigenschap.

Uiteraard kwam Sloet in de Kamer ook op voor het bibliotheekwezen in den lande. Zijn grote voorbeeld was Engeland. Het land liep voorop ‘in wat de informatie- en communicatierevolutie van de negentiende eeuw mag worden genoemd: de ontwikkeling van spoorweg, telegraaf, postverkeer’, schrijft Paul Schneiders in *Lezen voor iedereen*. ‘Als element in deze omwenteling dient zeker de schepping van de moderne openbare bibliotheek te worden genoemd, een geboorte die in 1850 plaatsvond toen het Engelse parlement de *Public Libraries Act* aannam.’ Die wet maakte het voor gemeenten mogelijk om een speciale belasting te heffen teneinde openbare bibliotheken te bekostigen.

Sloet was hierover, ondanks het verplichtende karakter en ondanks het feit dat het ging om overheids gelden, enthousiast en hij heeft ‘bibliotheekhistorie gemaakt door als eerste in het Nederlandse parlement er voor te pleiten het Engelse voorbeeld te volgen.’⁵³ Tijdens de behandeling van de Gemeentewet in de Kamer vroeg hij in 1851 namelijk aan Thorbecke voor te schrijven dat gemeenten verzamelingen van kunsten en wetenschappen en openbare boekerijen zouden oprichten. De minister weigerde echter zover te gaan, want met dergelijke financiële lasten wilde hij de gemeenten niet opzadelen. In andere gevallen had hij deze daar overigens minder moeite mee, zoals hierna zal blijken in het kader van de Onderwijswet van 1857. Particuliere initiatieven zou hij echter toejuichen en ondersteunen, zoals hierna eveneens zal blijken.

⁵⁰ Ook Thorbecke was tegen centralisatie van de beoefening van kunsten en wetenschappen. ‘Men brengt de wetenschappen niet, gelijk verschillende archiefinstellingen, in één middelpunt en onder één beleid. De ondervinding van alle landen, waar dergelijke centralisatie in publieke lichamen, in ééne soort van generalen staf, werd beproefd, is, geloof ik, eene genoegzame waarschuwing’, sprak hij in een reactie op de spreker J. Dirks uit Leeuwarden. HTK 6 december 1854.

⁵¹ Sloet beschuldigde de regering er ook van, dat zij het afgeschafte, en als te duur beschouwde, Koninklijk Instituut uit 1806 via deze subsidie aan de Akademie en de introductie van nieuwe takken, wilde heroprichten.

⁵² HTK 6 december 1854.

⁵³ Schneiders. *Lezen voor iedereen*, 32.

Eén van degenen die bij de Zwolse particuliere initiatieven van Sloet en de zijnen betrokken waren, was de Amsterdamse antiquaar, boekhandelaar en bibliograaf Frederik Muller. Ook hij plaatste de bibliotheken op één lijn met de telegrafie en de spoorwegen en hij was een bewonderaar van het Engelse bibliotheek-systeem, maar net als Thorbecke was hij geen voorstander van gemeentelijke verplichtingen op dit gebied. De acties van Muller en anderen om in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw in Nederland equivalenten van de Engelse *public library* in het leven te roepen, hadden weinig resultaat. Toch waren er uitzonderingen, zoals in Arnhem, waar in 1856 een Openbare Bibliotheek werd geopend, twee maal per week gedurende vier uur, maar alleen voor een 'beschaafd publiek'. De collectie bestond vooral uit wetenschappelijke werken. Het was 'een bewaarplaats van het verleden waarin actuele literatuur buiten de deur gehouden werd.' Jarenlang kwamen er niet meer dan twintig bezoekers per week. Sloet was desondanks enthousiast over deze schepping van het Arnhemse gemeentebestuur, omdat hiermee werd gezorgd voor 'welvaart en beschaving'.⁵⁴

Er waren meer voorbeelden van acties in het parlement waarbij Sloet het belang van bibliotheken benadrukte. Ook in iedere kazerne zou een gezelschapszaal met een boekerij moeten komen, stelde hij in mei 1859, toen het ging om verbetering van het kazernewezen. Op vaste uren moest daar worden voorgelezen uit onderhoudende en nuttige werken, zoals dat in Engeland al gebeurde voor het werkvolk, en daaraan konden dan oefeningen in schermen, zwemmen en gymnastiek worden toegevoegd. Hoe het kon, bewezen volgens hem de matrozenhuizen.⁵⁵

In het verlengde van de bibliotheken maakte hij zich ook sterk voor de positie van archieven. Hij wenste dat alle provinciale archieven door 'eenzelfde verlichte geest bestierd' zouden worden als het Rijksarchief. 'Met enkele is dit het geval nog niet. Men wantrouwt er nog het oog van het publiek, en kan zich nog niet goed aan het denkbeeld wennen, dat die archieven eene *res communis* uitmaken, *quoad usum omnium*.' Ze waren echter nog alleen toegankelijk voor Gedeputeerde Staten en de griffier en niet op vaste uren geopend. 'Men vindt er geene verwarming, geen schrijfmateriaal, geen catalogus, geene bediening en wat het ergst is, men kan geene inzage krijgen, dan op aanvraag bij Gedeputeerde Staten met voorkennis van den griffier, wat voor het groote publiek den toegang afsluit.' Hoewel de provinciale archieven al in 1829 voor het publiek werden opengesteld, waren het in sommige provincies 'nog doode wetenschappelijke kapitalen', klaagde hij. Het stuitte hem tegen de borst, want de stromen der kennis mochten in zijn ogen nu eenmaal niet worden geremd en openbaarheid was hem een groot goed.⁵⁶ Ten aanzien van de bibliotheek cum annex van 'Welvaart' gold dan ook een geheel ander beleid.

⁵⁴ Schneiders. *Lezen voor iedereen*, 36. Mogelijk betroffen de woorden van Schneiders hier echter het optreden van Sloets broer Ludolf.

⁵⁵ HTK 18 mei 1859.

⁵⁶ TSS-14, 215. De provinciale archieven werden voor het publiek opengesteld bij KB van 4 augustus 1829, no. 137.

4.3.1 De bibliotheek van 'Welvaart'

Vanaf het begin beschikte 'Welvaart' over een eigen bibliotheek. Slechts een gering gedeelte van de werken was aangekocht, want meestal werden de aanwinsten via schenking of ruiling verkregen. In 1853 kreeg de vereniging bijvoorbeeld de boekerij van de in 1851 opgeheven Commissie van landbouw in Overijssel.⁵⁷ Sloet bemoeide zich intensief met deze bibliotheek, deed schenkingen en suggesties en kocht soms ook partijen boeken op veilingen. Daarnaast werden ook wel gerichte aankopen gedaan, vooral van natuurkundige werken, nadat in 1854 de bibliotheek van het natuurkundig genootschap Physica aan de collectie was toegevoegd. Acquisitie via schenking of ruiling bleef echter het belangrijkste kanaal. Overijsselse uitgevers als W.E.J. Tjeenk Willink in Zwolle en landelijke als Frederik Muller of Suringar stonden werken af die bij hen waren uitgekomen, de leden van de directie deden dapper mee en ook waren er donateurs. De landelijke overheid bleef niet achter. Zo schonk de minister van koloniën in 1855 een driedelig prachtwerk in folio-formaat over de natuurlijke geschiedenis van de overzeese bezittingen.⁵⁸

In hetzelfde jaar 1854 kwam de landhuishoudkundige J. Wttewaal uit Voorst, een neef van Sloet, met een boekwerk over de geschiedenis van twee eeuwen landbouw en landontginning en werd ook de 268 delen tellende bibliotheek van het Zwolse Onderwijzers-gezelschap aan de collectie toegevoegd, op voorwaarde dat de onderwijzers gratis van de gehele bibliotheek gebruik mochten maken. Die bepaling werd door het bestuur alleen maar toegejuicht, want de 'dikwerf miskende stand der maatschappij, de onderwijzer der jeugd' werd van het hoogste belang geacht. Op dezelfde basis werd de boekerij van de Plaatselijke Geneeskundige Commissie toegevoegd, waardoor de collectie kon worden uitgebreid met 131 boekwerken in 494 delen. Van de totstandkoming van een 'zoo-veel mogelijk wetenschappelijk ingerigten catalogus' door bibliothecaris Z.W. van Schreven werd in 1857 met voldoening melding gemaakt. Hieruit bleek dat de werken vooral betrekking hadden op 'landbouw, natuurkunde, statistiek, land- volken- en staathuishoudkunde'.⁵⁹

Opvallend waren de ruilingen met instellingen in het buitenland, nadat in Overijssel een sub-commissie was ingesteld van de landelijke Commissie voor de Internationale Ruiling van voorwerpen van kunst- en boekwerken.⁶⁰ Vervolgens werden boeken uit deze provincie opgezonden, in de hoop op retourzendingen en die kwamen aanvankelijk ook.⁶¹ Een belangrijke pijler vormde 'The Smithsonian Institution', een grote particuliere instelling in Washington. De wetenschap kende nu eenmaal 'geene grenzen van gewest of land', maar was 'cosmopolitisch'. Resultaten bleven niet uit, want binnen korte tijd kwamen er via agent Frederik Muller twee zendingen uit Amerika. Hij had voor 'Welvaart' zelfs on-

⁵⁷ HCO. Archief Welvaart, inv. nr. 18, 18 februari 1853.

⁵⁸ 'Veltbouw ofte Lantwinninghe door Stevens en Libaut.

⁵⁹ Aldus JV Welvaart 1855, 22. De archiefinventaris van 'Welvaart', inv.nr. 80, vermeldt als oudste exemplaar echter alleen een supplement uit 1863.

⁶⁰ In 's-Gravenhage zetelde de Commissie voor Internationale Ruiling van boekwerken.

⁶¹ In deze commissie hadden zitting: mr. L.J. Rietberg en J.S. van Deventer (secretaris); W.E.J. Tjeenk Willink en R. Boelens als vertegenwoordigers van de boekhandel; de uitgevers K. van Hulst (Kampen) en J. de Lange (Deventer) als leden-correspondenten en mr. A. van Naamen van Eemnes (voorzitter) namens 'Welvaart'.

gevraagd contact gelegd met vier andere wetenschappelijke instellingen.⁶² In 1856 volgden nieuwe zendingen en werd de samenwerking uitgebreid richting Philadelphia. Uiteindelijk vonden ruilingen plaats met 26 verenigingen en maatschappijen, waarvan 21 in Nederland, één op Java en vier in Noord-Amerika.⁶³ Zo kwam 'een nieuwe wereld' binnen in Zwolle en daarmee op het platteland van Overijssel.

De boekerij van 'Welvaart' bleef groeien, maar te langzaam naar de zin van de directie. Van 'de belangrijke en kostbare werken' die deel uitmaakten van de collectie werd ondertussen echter weinig gebruik gemaakt en dat had veel te maken met een gebrek aan ruimte.⁶⁴ Gelukkig waren er nog andere methoden voor de kennisoverdracht. Bij 'Welvaart' gebeurde dat aanvankelijk vooral door het organiseren van lezingen, maar al snel werden er pogingen tot 'leesbevordering' ondernomen. Eerst via de oprichting van leesgezelschappen en daarna door de stichting van bibliotheken ten plattelande.

4.3.2 Lezingen

De lezingen van 'Welvaart' werden gegeven door leden van het bestuur of van de vereniging, maar zo mogelijk werden ook sprekers van buiten de stad aangetrokken; hoewel het tot 1864, het jaar waarin de eerste trein in Zwolle binnenreed, niet meeviel mannen van naam naar de stad te krijgen. Soms werden lezingen gecombineerd met demonstraties van nieuwe producten of vindingen, zoals de gasmicroscop, die dan op veel bezoek konden rekenen. Regelmatig werd melding gemaakt van de komst van 'de meer lieflijke betrekkingen' der leden. Hoewel dit officieel werd toegejuicht, leek er zo nu en dan toch enige aarzeling te bestaan over de wenselijkheid van deze belangstelling. Zo werd in 1861 in het jaarverslag gemeld dat de wetenschap niet werd geacht 'onder het bereik te zijn van den vrouwelijken geest of althans niet een gebied te zijn, waarop deze verdient rond te waren.'⁶⁵

Toch was het oordeel in 1858 nog anders, want toen werd de komst van 'het geslacht, hetwelk het zwakke pleegt genoemd te worden, doch veeleer den naam van het invloedrijke verdient' nog toegejuicht. De interesse van de dames zou namelijk doorwerken op het gezinsleven en dus op de jeugd. Het verslag over 1859, waarin de hand van Sloet duidelijk zichtbaar is, sprak daarom van een 'innig verband' tussen de beschaving van de vrouw en de ontwikkeling van de maatschappij. Die stelling werd ondersteund door een vergelijking tussen de situatie bij 'de Heidenen, de Mahomedanen en bij de Christenen.' Er werd dan ook naar gestreefd het gehoor van de sprekers, niet van de spreeksters, zo veel mogelijk gemengd te doen zijn.⁶⁶

De lezingen werden ook gezien als een middel om mensen bij elkaar te brengen en te motiveren. Het ware doel was, het publiek aan te zetten tot activiteiten en/of het geleerde in praktijk te brengen. 'Men hoort het in sommige stre-

⁶² The United State Commission of Patents, the Board of agriculture of Ohio, the State agricultural Society of Michigan en the Wisconsin State agricultural Society.

⁶³ JV Welvaart 1856, 20.

⁶⁴ JV Welvaart 1869-1870.

⁶⁵ JV Welvaart 1861, 8.

⁶⁶ JV Welvaart 1859, 10.

ken meermalen betreuren, dat de boerenknechts hunnen winter-avonden in de tapperijen doorbrengen of in nuttelooze buurpraatjes verbeuzelen. Op welke wijze zoude men hen nuttig kunnen bezig houden? Zouden hier doelmatig ingerigte avondscholen, zangvereeningen, voorlezingen bij den haard, het aanleren van kleine handwerken niet in aanmerking kunnen komen', werd in 1859 gevraagd tijdens een Landhuishoudkundig Congres.⁶⁷

Het idee van de 'wandelleraren' die van het ene naar het andere dorp trokken en lezingen hielden over praktische onderwerpen als veeveredeling, bemesting of het maken van kaas, vond ook bij 'Welvaart' weerklink. Er werd contact gezocht met een bekende wandelleraar, maar die moest wegens ziekte afhaken. 'Hier is het middel voorhanden om landbouwkennis tot in de afgelegendste oorden der provincie te leggen', aldus het jaarverslag van 1875. Ondertussen vond de directie wel, dat er op dit gebied ook een taak lag voor het Provinciebestuur. Het was mede aan de bemoeienissen van 'Welvaart' te danken, dat twee jaar later voor het eerst een bedrag van duizend gulden op de provinciale begroting stond. Zo'n dertig plaatselijke en regionale landbouwverenigingen kregen uit deze pot een subsidie. In 1882 werd het bedrag wegens het toenemend aantal lezingen verhoogd tot 1.500 gulden.⁶⁸ Uiteindelijk bleek dit een zeer doeltreffende manier van voorlichting binnen de landbouw, maar dat was nog niet bekend toen rond 1850 een begin werd gemaakt met het oprichten van leesgezelschappen.

4.3.3 Leesgezelschappen

Eén van de middelen om het verband tussen *verlichting*, in meer concrete zin ook te vertalen als *voorlichting*, en welvaart in praktijk te brengen, was de oprichting van leesgezelschappen. In Zwolle werd in 1850 een 'technologisch leesgezelschap' opgericht, waarbij de leden contributie betaalden en boeken konden lenen als zij minstens vijf jaar lid waren. Er meldden zich 44 'werkbazen' aan, die dus kennis konden nemen van nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de techniek.⁶⁹ In 1853 richtte het genootschap 'Physica' een leesgezelschap voor Natuurkunde op, dat 45 leden telde. Het had de beschikking over de beste Duitse, Engelse en Franse tijdschriften en tal van werken over natuurkundige onderwerpen en werd door 'Welvaart' van harte aanbevolen. De animo was groot en het ontbrak de leden meer aan tijd dan aan stof om te lezen.

Sloet speelde bij de leesbevordering een dubbelrol als bestuurslid van 'Welvaart' en als schoolopziener in het eerste district van Overijssel. In die laatste hoedanigheid deed hij in 1847 aan een onderwijzer in Bergklooster het voorstel om een leesgezelschap op te richten in Berkum, Haerst en Langenholte, 'ten einde bij de landlieden lust tot lezen op te wekken' en hen door landhuishoudkundige werken of geschriften bekend te maken met middelen, die elders werden ingezet tot verbetering van de landbouw.

Voldoende belangstelling was er zeker, bijvoorbeeld bij enkele inwoners die al waren begonnen met het lezen van twee boeken die in 1842 en 1843 waren ingevoerd in de hoogste klas van de school in Bergklooster. Het ging daarbij om

⁶⁷ LHC 1859, 48.

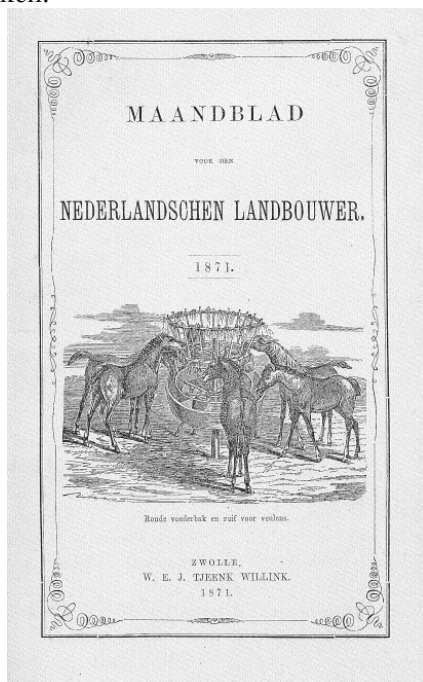
⁶⁸ Zie voor deze wandelleraren in Overijssel, Coster. *Overijssel op het land*, 32-34.

⁶⁹ JV Welvaart 1850, 18.

landbouwkundige werken van Enklaar en Wolda.⁷⁰ Ouders hadden hiervoor belangstelling gekregen, nadat ze er hun kinderen over hadden horen praten. En zo kregen twintig 'landlieden' van begin november 1847 tot eind maart 1848 wekelijks een portie landbouwlectuur aangeboden. In dat eerste jaar lazen zij de tiende en (een deel van) de elfde jaargang van Starings *Vriend van den landman*, de *Landhuishoudelijke Courant* en enkele landbouwkundige almanakken. Het jaar daarop kregen zij eerst een leesboek over de landbouw van H. Ponse, *De jonge landman* van L. Koning en Enklaars *De landbouw zoals hij zijn kan* voorgeschoteld. Vervolgens konden zij nog beschikken over een tijdschrift voor land- en tuinbouw van Uilkens en Teenstra, opmerkingen over de appel- en perebomen van Wittewaal, een supplement op de *Vriend van den landman*, de *Landhuishoudelijke Courant* en enige landbouwkundige almanakken.

De lectuur in het tweede jaar viel het best in de smaak, omdat die als eenvoudiger werd ervaren en bovendien meer handelde over verbeteringen die in de vaderlandse landbouw konden worden doorgevoerd. Wanneer de onderwijzer de lectuur bezorgde, kwam het gesprek regelmatig op onderwerpen als 'verbetering der meststoffen, diepere en betere bewerking van den grond' en ook gaven de lezers hun mening over het gebodene. Bovendien, en dat beantwoordde aan het ultieme doel van Sloet, brachten zij het geleerde in praktijk. De 'ontstane wisseling van denkbeelden' leidde er bijvoorbeeld toe dat de bemesting van het land voor aardappelen, boekweit of wortelen door sommigen al in het najaar of in de winter werd verricht. Voorts begon men het land te gieren en werd ook de gier over de mestvaalt gebracht. Hoewel stalvoeding in de betreffende buurschappen niet gebruikelijk was, viel er toch 'meerder lust tot het aankweken van voedergewassen' te bespeuren. Ook ontstond er vraag naar nieuwe gewassen, zoals de lucerne, die door Enklaar was aanbevolen als voedergewas op hoge en droge gronden; maar daarvan was in de nabije omgeving van Zwolle helaas geen zaad te krijgen. De ooftboom- en houtteelt werd uitgebreid.⁷¹

Uit Avereest kwamen eveneens positieve berichten over de oprichting van een leesgezelschap. Zo werd de landbouw in beweging gebracht, maar daarmee waren de initiatiefnemers nog niet tevreden. Het zou nog veel beter zijn, be-

*Leesvoer voor de boer in 1871.
(Historisch Centrum Overijssel)*

⁷⁰ Enklaar. *Beredeneerde landbouw* en Wolda. *Beknopte schets van den landbouw*.

⁷¹ In 1857 bleek het leesgezelschap te zijn opgeheven. HCO. Archief Welvaart, inv.nr 21, brief van H. Snijder, d.d. 4 mei 1857.

toogde de onderwijzer H. Snijder uit Berkum in een verslag, wanneer de jeugd op dorps- en buurschapsscholen onderwijs kreeg 'in het theoretische en praktische van den landbouw.' Hij maakte zelf al jarenlang gebruik van de boeken van Enklaar en die sloegen aan bij jong en -niet te vergeten- oud. Verder moesten er behalve schooltuinen ook stukken grond komen waarop onderwijzers nieuwe gewassen konden kweken, zoals de Commissie van landbouw ook al had aanbevolen.⁷²

Elders in de provincie werden ook leesgezelschappen opgericht. De directie had in 1850 namelijk contact gezocht met de heren A. Höfelt aan de Dedemsvaart, G. ter Horst in Delden, G.J.C. Vidal de St. Germain in Heino, B.J. Dibbetz in Vollenhove en J.H. Stork in Weerselo. Deze waren bereid om het doel te ondersteunen en verzochten om toezending van 'eenige boekgeschenken' en die kregen ze. In totaal maakten er ruim honderd lezers gebruik van. De eerste lectuur waarvan melding werd gemaakt als geschenken waren: de mededelingen van de Gelderse Maatschappij, de almanak van Eekhout, de *Landhuishoudkundige Courant*, de mededelingen van de Hollandsche Maatschappij van landbouw en het jaarboekje van de Hollandsche Maatschappij.⁷³

De predikant Stork in Weerselo speelde als correspondent van 'Welvaart' een belangrijke rol. Hij zorgde onder andere voor verspreiding van de *Landhuishoudelijke Courant*, die hier eveneens met graagte werd gelezen, maar wel vaak 'voor een Twentschen boer wat te kras' was. En het bleek toch al zo moeilijk zelfs de beste landbouwer tot iets nieuws te brengen. 'Hij beoefent den landbouw bloot als een handwerk zoo als hem dat door zijn vaar en bestevaar is voorgedaan', schreef Stork in 1849. Het was dus zaak eerst nauw aan te sluiten bij de landbouw van de boer in zijn eigen streek en vervolgens met iets nieuws te komen. De Weerselose predikant had het ondertussen niet gemakkelijk met de nieuwigheden die hij probeerde in te voeren binnen zijn ambtsgebied; evenmin met zijn belangstelling voor de geologie. Hij werd door sommige collega's 'met een medelijdenden glimlach' aangezien, maar liet zich daardoor niet uit het veld slaan. 'Het zijn mannen die zich verre boven alles wat stoffelijk is verheven achten, bastaarden die den zin naar wetenschappelijk onderzoek missen en zich vergeen met een soort van godsdienstigheid in 't openbaar ten toon te spreiden en daartoe de kerk als uithangbord gebruiken. Ach, laat ze varen', verzuchtte hij in een brief aan zijn bondgenoot Sloet.⁷⁴

Ook de Enschedeër B. Nijenhuis, die aangaf een bibliotheek van meer dan 25.000 banden te bezitten, zegde zijn medewerking toe en onderstreepte nog eens het belang van de medewerking van onderwijzers, predikanten en pastoors. Hij kwam met de suggestie om een Duits handboek voor de landbouw van J.A. Schlipf te laten vertalen en bewerken door Enklaar, Staring of Wttewaal. In Twente zou daarvoor zeker belangstelling bestaan, gaf hij aan, want sedert 'de verdeeling van de veldgronden' werd daar veel meer werk gemaakt van de landbouw. 'Het is thans een lust te zien, hoedat eene streeks grond tusschen hier en

⁷² Archief Welvaart, inv.nr. 14. In de correspondentie een verslag van 12 juni 1849 van H. Snijder te Berkum over een leesgezelschap dat op 4 oktober 1847 werd opgericht in de 'buurtschappen' Berkum, Haerste en Langenholte, gemeente Zwollerkerpel.

⁷³ JV Welvaart 1850, 11-12.

⁷⁴ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 14, brief 22 juni 1849.

Glanerbrug (de Pruisische grens) aan weerszijden van den straatweg en bijna 1 uur lang, thans met de heerlijkste vruchten prijkt, die vroeger heide was', schreef hij. Van 'Welvaart' verwachtte hij veel en hij meldde zich dan ook aan als lid.⁷⁵ Even bestonden er zelfs plannen om ook in Twente in fabrieksteden technologische leesgezelschappen te stichten en er een afdeling van 'Welvaart' op te richten, maar zover kwam het niet.⁷⁶

Ondanks de aanvankelijk hoopvolle berichten bleef de leesbevordering een moeizame zaak. De boeren moesten de boeken en tijdschriften letterlijk in de hand gedrukt krijgen, pas dan waren ze bereid te lezen. Het leesgezelschap in Bergklooster werd wegens gebrek aan belangstelling opgeheven. Alleen de *Landbouwcourant* werd er zo nu en dan nog gevraagd. Toch namen de kinderen wekelijks tussen de dertig en veertig boeken mee naar huis.⁷⁷ In Dedemsvaart werd ook niet meer gelezen. Wel werd in 1857 nog melding gemaakt van nieuwe leesgezelschappen in Avereest en Herxen, terwijl de overige waren blijven bestaan. Vooral de *Landbouwcourant*, die aan sommige leesgezelschappen werd toegezonden, viel ook hier in de smaak.

Om het lezen verder te bevorderen werden een kleine vijftig exemplaren uitgedeeld van het populaire werkje *Het dorp der goudmakers* van Zschokke aan openbare scholen in Ommen, Hardenberg, Den Ham, Vollenhove en Genemuiden. Het boekje werd opgevoerd als voorbeeld van geschikte lectuur die 'niet slechts boeit maar ook tot nadenken brengt, tot onderzoeken en handelen opwekt.' In 1863 kon worden gemeld dat de landbouwleesgezelschappen zich staande hielden, maar dat er geen nieuwe meer bij kwamen. Een nieuwe methode werd gevonden door op marktdagen vanaf een kraam landbouwlektuur aan te bieden, tegelijk met de werktuigen, zaden en dergelijke meer.

'Er wordt nog zeer weinig ten plattenlande over landbouw gelezen', was in 1875 de conclusie, 'maar het beteekent reeds iets, als het tal boeren dat op iederen dag voor de kraam vergadert, kan zien, dat er -en hoeveel er al- over landbouw geschreven wordt; men moet ook hier geene te spoedige uitkomsten verwachten; de tijd dat men op ieder boerenerve eene kleine boekerij van landbouwgeschriften zal aantreffen, ligt nog in een zeer ver verschiep, maar het aanwezig van een enkel landbouwboek in eene boerschap kan er reeds veel nut stichten.'⁷⁸ Die conclusie getuigt van het besef dat de weg naar de emancipatie van het platteland nog lang was, maar ook, dat er niet van afgeweken mocht worden.

4.3.4 Bibliotheken ten plattelande

De bibliotheken van 't Nut ontwikkelden zich voorspoedig in de decennia rond het midden van de negentiende eeuw. Tussen 1843 en 1870 groeide hun aantal van 203 naar 310; maar ze bleven relatief klein, met gemiddeld vierhonderd boeken en zeventig leden die ruim achthonderd boeken per jaar leenden. Wel mag worden aangenomen dat het aantal lezers beduidend hoger lag, omdat

⁷⁵ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 14, brief 22 juni 1849.

⁷⁶ Zie bijvoorbeeld: HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 14, brieven uit Oldenzaal, 16, 18 en 31 december 1849.

⁷⁷ HCO. Archief Welvaart, inv. nr. 26, 8 februari 1862.

⁷⁸ JV Welvaart 1875, 12.

de boeken vaak werden doorgegeven.⁷⁹ Voor Sloet was dit allemaal niet voldoende. Ook in Overijssel viel er het nodige te doen, want daar bestonden op het platteland nog nauwelijks bibliotheken. Zoals hiervoor gezegd, had hij in de Kamer verkondigd, dat het stichten van bibliotheken niet alleen aan het Nut kon worden overgelaten. De overheid in de persoon van Thorbecke gaf op dit gebied echter niet thuis en dat leidde mede tot het besluit, dat 'Welvaart' bibliotheken zou stichten in alle plattelandsgemeenten van Overijssel waar het Nut dit nog niet had gedaan. Er werd echter ook samengewerkt, bijvoorbeeld door het ruilen van boekwerken.

De directie van 'Welvaart' nam geen halve maatregelen om de 'groote gedachte' te realiseren. Op een openbare veiling kocht het bestuur tweehonderd boekdelen die 'goede volkslectuur' boden. Aan de leden werd geen geld, maar een boek gevraagd.⁸⁰ Hun gemoed werd danig aangesproken met de vraag of ze boeken wel 'renteloos voor den menschelijken geest' in hun kasten mochten laten staan. 'Moet zelfs niet eene soort van zelfverwilt ontstaan', hield Sloet hun voor, 'dat men daardoor aan de algemeene beschaving te kort doet, waarvoor ieder zijne verplichting heeft?' Ze konden zich die last besparen door gulhartig mee te werken aan 'eene boekencollecte, na voorafgegane aankondiging.' Aan de gemeentebesturen van Hardenberg, Hellendoorn en Ommen werd gevraagd of zij belangstelling hadden voor een volksboekery van tweehonderd delen. De reacties waren positief en dus konden inwoners van deze gemeenten, evenals die van aangewezen buurgemeenten en de leden van 'Welvaart', gratis boeken lenen; maximaal twee tegelijk voor een periode van drie weken.

De bibliotheek stond onder toezicht van een door de gemeente aangestelde bibliothecaris en diende gedurende twee dagen per week minimaal één uur open te zijn. Op het te laat terugbezorgen stond een boete van vijf cent per dag en bij verlies moest anderhalf maal de inkoop prijs worden betaald. De directie van 'Welvaart' diende jaarlijks nauwkeurig op de hoogte te worden gebracht van het aantal leners en uitleningen en ook van de stand der boeken.⁸¹ Andere plaatsen volgden. Hasselt, Vollenhove en Zwartsluis kregen hun volksbibliotheek, maar het ging te langzaam naar de zin van de directie. 'De tijd waarin wij leven heeft haast, veel haast', aldus Sloet in het jaarverslag van 1869-1870.⁸²

Van verschillende bibliotheken is bekend wat en hoeveel er werd gelezen. Te Hasselt bijvoorbeeld werd, vermoedelijk in 1869, een gedrukte catalogus uitgegeven. In totaal stonden daarin 565 titels in vermeld, die waren verdeeld over zeven rubrieken. Opvallend was, dat de rubriek 'Romantiek' veruit het grootste aantal titels telde, hetgeen niet direct aansloot op de verspreiding van kennis voor beroep en bedrijf. Rubriek 1 bevatte welgeteld één boek over staathuishoudkunde.⁸³ In de derde rubriek was een klassieker te vinden: de aloude *Katechismus der Natuur* in vier delen van J.F. Martinet!⁸⁴

⁷⁹ Schneiders. *Lezen voor iedereen*, 38. Zie voor het Nut: Mijnhardt en Wichers. *Om het Algemeen Volksgeeluk*.

⁸⁰ Als het goede voorbeeld diende hierbij de persoon van Benjamin Franklin, die, als hij een boek uit had, op de achterkant ervan schreef dat het vervolgens aan een buurman doorgegeven moest worden.

⁸¹ JV Welvaart 1863. Bijlage B. Reglement voor de volksbibliotheek.

⁸² JV Welvaart 1869-1870, 14.

⁸³ Het betrof E.W. de Rooij. *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Europa*. Z.p. z.j.

⁸⁴ Achtereenvolgens ging het om, met tussen haakjes de aantallen titels, de rubrieken: 1 Geschiedenis, levensbeschrijvingen en staathuishoudkunde (56); 2 Aardrijkskunde, reizen, land- en volkenkunde (75); 3

Een verhaal op zich vormden de schoolboekerijen. In zijn eigen *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* beschreef Sloet in 1855 het voorbeeld van de schoolboekerijen in de Armeninrichting in Zwolle en vijf 'gehuchten' in Zwollerkerpel: Windesheim, Bergklooster, Westenholte, Genne en Wythmen. Met elkaar vormden zij het eerste gedeelte van het eerste schooldistrict in Overijssel, waarover hij schoolopziener was. Iedere onderwijzer in Zwollerkerpel kreeg per jaar per twintig leerlingen één gulden om boeken aan te schaffen. Ze werden zo goedkoop mogelijk, op veilingen en dergelijke, aangekocht en vervolgens in een netjes geverfde boekenkast met het opschrift 'schoolboekerij' gezet. Er was een catalogus aangelegd en van de uitleningen werd nauwkeurig aantekening gehouden.⁸⁵ Al met al bestond er in Zwolle en Zwollerkerpel dus tamelijk veel gelegenheid tot lezen, niet in de laatste plaats dankzij Sloet.

Tot zijn spijt moest hij ondanks alles echter wel constateren, dat in Overijssel 'de slijt van boeken zeer gering' was.⁸⁶ Er diende dus iets te gebeuren, had hij al in 1850 in de Kamer als zijn mening gegeven. En daarvoor had hij nog een reden: nu steeds bredere lagen van de bevolking betrokken raakten bij de politiek, moesten deze kennis kunnen verwerven. Niet alleen konden zo de talenten naar voren komen, maar ook konden daarmee opstanden, zoals die in het buitenland te zien waren geweest, worden voorkomen.

Door de hervorming van ons staatsregt dient eene nieuwe periode van eigenlijke volksbeschaving geopend te worden, en daarom is het noodig, dat ook ten plattelande meer volksboekerijen worden opgerigt. De Staat is niet verantwoord, wanneer hij dat alleen aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zou willen overlaten. Er bestaat inderdaad ten plattelande gebrek aan voedsel voor den geest. De werkbazen, de ambachtslieden, de landlieden kunnen zich geen lectuur aanschaffen, ja, wij hebben groote bevolkte dorpen, waar men van alles te koop kan vinden, waar eene meenigte komenijwinkels zijn, maar waar de inwoners niet in staat zijn om zich boeken aan te schaffen of ze tegen een geringe prijs te huren. Naar mate het volk meer aandeel neemt in de behartiging der algemeene belangen, in het eigenlijk bestuur, moet ook de kring van zijne kennis uitgebreid worden. Zien wij het ook niet voorbij, dat de groote mannen, aan wie wij de beschaving van onzen tijd te danken hebben, niet zelden uit den kleinen burgerstand, ja dikwijls uit het slijk der maatschappij zich tot zonnen op de baan der wetenschappen hebben verheven? Wat wij voor de beschaving van het eigenlijke volk zullen doen, dat zal het volk met tiendubbelen,

Natuur-, wis- en werktuigkunde (40); 4 Opvoeding en onderwijs (68); 5 Romantiek (201); 6 Vervolgwerken en tijdschriften (63); 7 Letterkunde en gedichten (52). Zie voor de geschiedenis van de vanuit 'Welvaart' gestichte bibliotheken in de hier genoemde plaatsen: W. Massink. *Overijsselse bibliotheken ten plattelande in de negentiende eeuw*. Zwolle 2008. (Werktitel van een doctoraal-scriptie in wording, Open Universiteit 2008.)

⁸⁵ TSS-11, 424. Sloet gaf een klein statistiekje van de uitleningen in de periode augustus 1853 - augustus 1854 in een gedeelte van Zwolle en Zwollerkerpel. In de Armeninrichting waren 155 boekwerken aanwezig, die in totaal 1450 keer waren uitgeleend aan 103 verschillende lezers. Binnen de vijf gehuchten in Zwollerkerpel bezaten de scholen samen 637 boeken, die door 337 leerlingen werden gelezen. Het best werd er gelezen in Bergklooster: gemiddeld 21 boeken per lezer per jaar, daarna volgden Genne met 19, Wythmen met 17 en de Armeninrichting met 14. Westenholte en Windesheim bleven lelijk achter, want daar kwamen de lezers niet verder dan respectievelijk precies 3 en nog geen 2 boeken per jaar.

⁸⁶ TSS-13, 105.

met honderdvoudigen woeker aan de maatschappij vergoeden. Wij zijn het allen eens, dat de uitpattingen der volkswoede in andere landen niet te danken zijn aan overmaat van beschaving, maar aan gebrek aan beschaving.⁸⁷

Het was de plaatselijke overheden dus eigenlijk maar geraden gewoon mee te werken. 'Waartoe kunnen gemeentefondsen beter besteed worden, dan tot de verspreiding van kennis?', vroeg hij zich af. Voor vijftig gulden, waarvan de ene helft voor een kast en de andere voor de eerste collectie, was men al een eind op streek. Als de overheid eenmaal de eerste stoot had gegeven, dan zou 'het volk' vanzelf wel belangstelling tonen en de zaak verder oppakken. Een bijkomend voordeel was, dat op die manier 'ook den gedrukten stand der onderwijzers' een beetje meer aanzien zou krijgen. Sloet rekende niet alleen met middelen, maar ook met mensen.

Voortdurend werd ook de verzameling schoolboeken uitgebreid en wel met een driedelig doel. De collectie moest een bron vormen voor de geschiedenis van het onderwijs, een overzicht bieden van beschikbare onderwijsliteratuur, waardoor scholen betere keuzes konden maken. Bovendien konden zo ook goede boeken 'aan eene onverdiende vergetelheid' worden ontrukkt. Ook hier bestond een gezonde samenwerking met 't Nut. Gewestelijke onderwijzers konden de boeken gratis lezen, evenals officieren van het garnizoen dat in Zwolle gelegerd was. 'Al de boekerijen der verschillende genootschappen in ons land moesten voor den stand der onderwijzers open staan' klonk het uitnodigend in het jaarverslag over 1862.⁸⁸

4.4 Op de bres voor het (openbaar) onderwijs

Het onderwijs stond bij Sloet hoog op de agenda en dat bleek niet alleen uit zijn inzet voor de schoolboekerijen. Vanaf het moment dat hij zijn carrière als burgemeester in Hengelo begon, had hij daar alle aandacht voor de bouw van een nieuwe school, de lesmaterialen die gebruikt moesten worden of de schooltuin; ook de positie van de onderwijzer trok hij zich aan. Zijn rol als schoolopziener, vanaf 1838, was geen onlogische stap in zijn met zoveel nevenactiviteiten gelardeerde leven. De gedrevenheid waarmee hij Groen van Prinsterer in 1840 in de Dubbele Kamer attaqueerde tijdens een debat over het onderwijs, getuigde van zijn diepgaande interesse.

Later was het in de Tweede Kamer al niet anders en de aanloop naar de Onderwijswet van 1857 gaf hem daartoe alle aanleiding. Twee zaken stonden daarbij centraal. Ten eerste streed hij vóór het openbaar onderwijs, althans tegen het bijzonder onderwijs. Want Sloet ontkende niet het christelijk karakter van het openbaar onderwijs en benadrukte niet voor niets het 'algemeen christelijke' karakter ervan, waaraan hij zijn normen en waarden ontleende. Ten tweede vond hij dat de staat moest bijdragen in de kosten die gemeenten maakten voor de uitvoering van de nieuwe Onderwijswet, voor zover het ging om 'openbare' scholen.⁸⁹

⁸⁷ HTK 21 december 1850.

⁸⁸ JV Welvaart 1862, 17.

⁸⁹ Hij stond op dit gebied dus, zonder dat zelf zo uit te spreken, de lekenmaatschappij voor volgens het Franse systeem, naar het Amerikaanse model zoals dat was gepresenteerd in de Federalist Papers uit 1788, die dienden

In zijn pleidooi voor die financiële steun argumenteerde Sloet dat de gemeenten op het platteland vanaf hun ontstaan tijdens de Bataafs-Franse tijd noodlijdend waren geweest. In Overijssel, Gelderland en Drenthe waren ze ontstaan uit de samenvoeging van ‘kerspelen, gehuchten, marken, buurtschappen, dorpen.’ Vanaf het begin waren ze, op enkele uitzonderingen na, vrijwel van inkomsten verstoken gebleven, terwijl aan hen wel voortdurend nieuwe taken werden opgelegd. Er moesten gemeentehuizen komen, scholen worden gebouwd, wegen aangelegd, waterlopen gegraven, bruggen gemaakt, er moest een geregelde brandweer worden ingevoerd, enzovoort. Bij gebrek aan openbaarheid en controle konden er grote schuldenlasten ontstaan. Behalve in die gemeenten waar een districts-commissaris had gefunctioneerd, memoreerde hij stilzwijgend zijn vader, die deze functie immers met veel inzet had vervuld.

Overijssel kende gemeenten van zes- tot zeventienduizend inwoners, waar de hoofdelijke omslag in de hoogste klassen op maar liefst drie- à vierhonderd gulden lag: het jaarsalaris van een eenvoudig onderwijzer. Ook de staat was schuldig aan die toestand, vond Sloet. Hij wees op ‘de uitgaven voor de nationale militie, den burgerlijken stand, het kadaster, het transport van misdadigers, vreemdelingen en bedelaars, verplegingskosten, uitgaven voor het *Staatsblad* en provinciale couranten’ en wat dies meer zij. Hij wees zelfs op de min of meer gedwongen aanschaf door gemeenten van geschriften met recepten voor schoensmeer. Ten gevolge van dit alles waren veel gemeenten krachteloos geworden, terwijl zij toch eigenlijk de staat vormden waarmee ieder onderdaan dagelijks in aanraking kwam. ‘De gemeente is als het ware voor den burger zijn vaderland in het klein’, vatte Sloet de zaak samen.⁹⁰

Tegelijkertijd was dit een voorbeeld van de paradoxen waarmee hij te kampen had. Enerzijds was hij een hartstochtelijk voorstander van een wereld zonder grenzen, waarin het economisch leven vrij en ongeremd kon floreren, anderzijds leken de natie met het centrale bestuur en die grote wereld van handel en industrie vijandig aan het hem zo vertrouwde platteland dat hij met alle mogelijke middelen probeerde te beschermen en sterker te maken.

Als de gemeenten de kosten van de nieuwe Onderwijswet inderdaad moesten dragen, gingen zij ten onder, waarschuwde hij. Als voorbeeld noemde hij Zwollerkerspel: de rijkste plattelandsgemeente die hij kende, en ‘met uitstekende economie bestuurd.’ De extra uitgaven voor de zeven scholen zouden daar 3.350 gulden per jaar bedragen, nog los van de noodzakelijke bouw van vijf onderwijzerswoningen en de kosten voor de onderwijzerspensioenen, die in de praktijk op de gemeenten neerkwamen. Zelfs deze Gemeente, betoogde Sloet, zou in de problemen komen en scholen moeten sluiten. ‘Maar hoeveel arme gemeenten zijn er niet in Overijssel, hoeveel niet in Gelderland, Drenthe, in Noordbrabant, Limburg en elders, welke een even groot, zoo niet een grooter getal scholen bezitten.’ Kortom: de staat moest bijspringen.

In totaal ging het bij deze salarisaanvulling om een bedrag van één miljoen gulden. ‘Ik zou wel willen voorstellen om dien post met gouden letters op de Staatsbegroting van Nederland te laten prijken’, zei hij verderop in het debat.

als basis voor de Grondwet.

⁹⁰ HTK 13 juli 1857.

Het bedrag was reëel, stelde hij, want de rijksbelastingen brachten ieder jaar meer op, de productie en dus de opbrengst van handelsartikelen in Indië namen toe, de behoeften op de wereldmarkt groeiden, net als de bevolkingsaantallen, nieuwe internationale markten waren door betere transportmogelijkheden bereikbaar geworden. Zelfs als de Nederlandse overheid maar de helft van de jaarweddes van de onderwijzers betaalde, dan nog was dat veel minder dan in Oostenrijk, waar het onderwijs gratis was en alle kosten voor rekening van de staat kwamen. Om de kosten op te brengen, kwam Sloet tevoorschijn met een stokpaardje, moesten er desnoods maar woeste gronden in de Indische Preanger regenschappen worden verkocht. Of anders konden de opbrengsten van staatsdomijnen worden gebruikt, zoals dat ook in Amerika gebeurde. Het zou minder dan vijftig jaar duren, voorspelde hij, of aan de overkant van de Oceaan was men het verouderde Europa in 'volksbeschaving' ver vooruit.⁹¹

Thorbecke, die in de Kamer zat namens Deventer, maakte korte metten met al deze argumenten. Hij bleef de kosten voor onderwijs een gemeentezaak vinden. Met hetzelfde recht, vond hij, zou men ook andere uitgaven, zoals die voor de burgemeester, voor de helft voor rekening van de staat kunnen brengen. Bovendien konden veel gemeenten de kosten wel degelijk heel goed zelf betalen en dat betekende dat 'uit de beurzen *aller* belastingplichtigen van den Staat de middelen wierden genomen om in de zeer *ongelijke* behoeften der gemeenten te voorzien.' 'Er is geene zelfstandigheid zonder inspanning', prikkelde hij Sloet.⁹² Ondertussen vergat Thorbecke dat hij in de discussies rond de Armenwet van 1854 precies andersom had geredeneerd. De zorg voor de armen had hij namelijk wel aan de staat willen opdragen, terwijl ook dan alle belastingplichtigen hadden moeten betalen voor de ongelijke behoeften van de gemeenten. Hoe dit ook zij, ook bij andere al dan niet voormalige politieke vrienden, zoals zijn bondgenoot Van Hoëvell, vond Sloet op dit gebied tot zijn grote teleurstelling weinig of geen steun.⁹³

4.4.1 Leerstof

Zoals gezegd was Sloet een fervent tegenstander van het bijzonder onderwijs en hetzelfde gold voor het gebruik van de bijbel als onderdeel van de leerstof op lagere scholen. Hij vond, dat onderwijzers er niet voor waren opgeleid om de jeugd te confronteren met taferelen die 'ons terugplaatsen bij een ander volk, met andere zeden en gewoonten' en die waren geschreven in een voor kinderen onder de twaalf jaar ongeschikte, 'gezwollen, allegorischen, Oosterschen stijl.' In reactie op deze stelling, die getuigt van didactisch inzicht, waren hij en honderdduizenden andere protestanten 'uitgekreten voor ongelooovigen, onverschilligen, ongodisten, materialisten, rationalisten, Arminianen, Arianen, Thorbeckianen, Socianen, Pelagianen en wat al meer van dien aard zij!'

Hij beschouwde die felle reacties als een logisch gevolg van 'den walm der April-beweging' waardoor weldenkende mensen bedwelmd waren geraakt. Zelfs, legde hij in de Kamer omstandig uit, het 'schrander, wiskundig hoofd' van minister G. Simons van Zaken van Hervormde en andere Erediensten. Hij had

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Zie voor de discussies over de Onderwijswet met name HTK 3, 4, 6, 7 en 13 juli 1857.

deze zoon van zijn geliefde hoogleraar A. Simons dan ook niet willen feliciteren met diens benoeming. 'Liever', dacht hij, 'geen hand dan eene minder opregte hand.' De overtuigingen en opvattingen zaten diep bij Sloet.⁹⁴

Net zomin als het bijbels onderwijs, zag hij iets in het leren van een vreemde taal op de lagere school. Zijn twintigjarige ervaring als schoolopziener had hem ervan overtuigd, dat dit weinig opleverde of zelfs averechts kon werken. Wanneer kinderen met kennis van de Franse taal op de middelbare school kwamen – zo was gebleken, nadat het Frans plotseling populair was geworden – hadden ze meestal een erbarmelijke uitspraak die nauwelijks meer viel af te leren. Maar hij vond het ook weer niet voldoende wanneer lager onderwijs alleen bestond uit het leren lezen, schrijven en rekenen; ook niet 'voor de geringste klassen in ons land.' Het was dus veel beter de kinderen enige kennis bij te brengen van de natuur in de omgeving waarin zij leefden. Op de middelbare scholen zag hij graag het vak scheikunde ingevoerd, mits daarop controle werd uitgeoefend door de schoolopzieners. Bovendien, riep hij: 'Laat ons toch niet alle onderwijs uit de hand der Regering alleen verlangen; laat ons in de verschillende standen der maatschappij er zelve fondsen voor over hebben.'⁹⁵ In Engeland waren er kinderen van fabrieksarbeiders die privé-les kregen in de staathuishoudkunde en statistiek, omdat hun ouders daarvoor fondsen bijeen brachten door middel van kleine inhoudingen op hun daglonen.

Bij 'Welvaart' stond het geven van onderwijs op het programma in de vorm van een cursus in de natuurkunde voor onderwijzers en kwekelingen. De ijverige Van Schreven – hij was ook de bibliothecaris van 'Welvaart' en werkte hard aan een catalogus – gaf les aan zeventien hoofdonderwijzers uit Zwolle, zes uit Zwollerkerispel, vijf uit Dalfsen, één uit Hasselt en één uit Genemuiden. Er was bovendien een klas van 32 personen, bestaande uit hulponderwijzers en kwekelingen. In de ruimtes van 'Welvaart' gaf hij tevens les aan de hoogste klas van de Industrieschool. Die cursus bleek een succes. Onderwijzers, ook de 'bedaaide' types onder hen, kwamen van heinde en verre om in Zwolle te vernemen over de wonderen der natuur.⁹⁶ Het liet zien waartoe vrijheid van onderwijs in de versie van Sloet kon leiden. Ook de boerenstand zou bewijzen, dat zij 'die wel-daad waardig' was. Opnieuw vertaalde hij dus een Engels voorbeeld naar de emancipatie van het Nederlandse platteland.⁹⁷

Tijdens Landhuishoudkundige Congressen maakte hij zich regelmatig sterk voor extra onderwijs aan boerenkinderen en voor de uitgave van goede leerboeken. Hij toonde zich zelfs bereid om een door 'Welvaart' uitgegeven boekje over de mestmakerij in het Fries te laten vertalen. De Friese boer, stelde hij tijdens het Congres van 1852 in Leeuwarden, spreekt en 'denkt' in de eigen taal, waarnaast de Nederlandse taal slechts de rang van een vreemde, aangeleerde taal bezit. Bovendien, vond hij, zou zo 'een van de oudste Germaansche taaltakken voor de ondergang worden bewaard. Hij kreeg met zijn standpunten de handen van de congresgangers niet op elkaar. Zijn provinciegenoot Zeehuisen, die ook

⁹⁴ HTK 2 december 1856. Sloets hoop in dit verband, was, reclameerde hij: 'Ut amicitia magis dissoluta quam disrupta videatur'. (Dat de vriendschap eerder losgemaakt dan verbroken schijne.)

⁹⁵ LHC 1847, 165.

⁹⁶ JV Welvaart 1861 en 1862, 14.

⁹⁷ HTK 3 juli 1857.

actief was binnen 'Welvaart', was er juist wel van overtuigd dat de Friese landjeugd het Nederlands prima verstond en vond een vertaling dus niet nodig.⁹⁸ Maar deze actie gaf wel aan hoe ver Sloet wilde gaan in zijn pogingen kennis op maat, op niveau en in de juiste taal op het platteland te brengen.

Hij behoorde dan wel tot de 'juristen en andere notabelen' die vonden dat veel boeren 'den ouden slender' bleven volgen', gebrek aan praktische, noch theoretische kennis had hij zeker niet.⁹⁹ Hij beheerde immers zelf een boerenbedrijf en, kende het onderwijs van haver tot gort en volgde de internationale vakliteratuur. Hij zag wel degelijk in dat de landbouw niet in een handomdraai te verbeteren was en dat de buitenlandse literatuur niet klakkeloos op de Nederlandse landbouwpraktijk kon worden toegepast. Het moest in een breder kader worden aangepakt en het lager en middelbaar onderwijs dienden daarbij een belangrijke rol te spelen.¹⁰⁰

In het eigenlijke landbouwkundig onderwijs, moesten de lessen gericht zijn op de kennis 'van grond, lucht en weder, van groeikracht, van bemesting, van gras- en koorntsoorten, van veensoorten, van werktuigen, van bewerking des bodems, der voortbrengselen en van de zuivel, en dergelijke.' Het hogere onderwijs was slechts bedoeld om 'onder het bereik der meer beschaafden' te komen, omdat het voor hen beter te bevatten was; of anders onder de meer gegoeiden, omdat zij het ook konden betalen. Voor deze groepen was dus de 'diepere kennis' weggelegd, waarbij het ging om 'scheikunde, aardkunde, dierkunde, wiskunde, natuurkunde, werktuigkunde, plantenkunde, administratie, wetgeving, nieuwere talen enz.' Deze verdeling van leerstof leidde weer tot het onderscheid tussen twee soorten landbouwers: de 'boeren', die zelf werkten en geen tijd of middelen hadden om nieuwe zaken te ontwikkelen en de 'heereboeren', de 'gentlemen farmers', die voornamelijk bestuurden, overlegden en verbeterden of althans trachtten te verbeteren.¹⁰¹

Goede boeken waren ook bij dit onderwijs van cruciaal belang. 'Men make vooral losse stukjes, naar de zoo verschillende plaatselijke gesteldheden, of naar de zoo verscheidene onderwerpen. Een stukje b.v. over het bouwen op zwaren grond en een ander over die op het zand, een stukje b.v. over het zuivel en een over de bemesting, een boekje over den grond en een boekje over de groeikracht.' Aanpassing aan de plaatselijke situatie bleef, in de traditie van de oude statistiek en de leer van Martinet, het uitgangspunt.¹⁰²

⁹⁸ LHC 1850, 181.

⁹⁹ Zie voor deze opvattingen: Van der Poel. *Het landbouwonderwijs*, 13-14.

¹⁰⁰ LHC 1875, 206. Heerenveen. Hoe moeilijk het was onderwijzers op te leiden, bleek tijdens het Landhuishoudkundig Congres van 1875 in Heerenveen. H. Boom uit Meppel klaagde toen, dat er in Drenthe niet één hoofdonderwijzer was met een aantekening voor het landbouwonderwijs, wel voor gymnastiek. Er kwam een jongen, vertelde hij, om examen te doen maar niemand kon het hem afnemen. 'Wij wisten niet, welke vragen moesten worden gesteld.', 207.

¹⁰¹ LHC 1849, 53.

¹⁰² Dit bleek bijvoorbeeld uit het leerplan voor het landbouwonderwijs in Brunnepe, een gehucht nabij Kampen. Omdat het de 'groentetuin voor Kampen' was, kreeg de tuinbouw daar voorrang. Er werd één uur plantkunde gegeven, waarbij de lessen bestonden uit: 'a Het kweken van tuinvruchten, b Het kweken van landbouwgewassen, c De keuze der gewassen (tuin- en landbouw), d Het zaai- en zijne behandeling, e De grondbewerking en bemesting, g De vruchtboomen. Het uur dierkunde bestond uit: a De landbouwdieren, b De veevoeding, c De boter- en kaasbereiding, d Het vetmesten, e De schadelijke landbouwdieren, f De werktuigen (land- en tuinbouw). Het onderwijs werd hier, evenals op het Kampereiland, gegeven van half 7

4.4.2 Onderwijzers en hulponderwijzers

Tijdens de langdurige aanloop naar een nieuwe Onderwijswet, ter vervanging van die uit 1806, leek Sloet in mei 1854 –opvallend genoeg in het licht van zijn streven naar openbaar onderwijs– in de Kamer een lans te breken voor de onderwijzers aan bijzondere scholen der tweede klasse. Zij zouden namelijk zware concurrentie krijgen van de openbare scholen der eerste klasse, omdat die financiële steun van de overheid kregen en daardoor in mooiere gebouwen konden worden gehuisvest. Bovendien zou daar, anders dan op de scholen der tweede klasse, de bijbel gelezen mogen worden. ‘Het is niet te ontkennen’, stelde Sloet, hoewel hij zelf hiervan een tegenstander was, ‘dat een zeer aanzienlijk deel der natie er prijs op stelt, dat de kinderen de heilige schrift reeds op de scholen leren kennen.’ Tegen die concurrentie konden de scholen der tweede klasse moeilijk op, betoogde hij, en dat zou de onderwijzers, die voor hun inkomen afhankelijk waren van het aantal leerlingen, financieel te gronde richten. Hij riep de minister dus op de belangen van de scholen der tweede klasse, die zoveel hadden bijgedragen ‘tot de vorming van het Nederlandsche volkskarakter en van den goeden geest die deze natie bezielt’ ter harte te nemen.¹⁰³

Inderdaad raakten ze in het verdomhoekje. ‘Veel dier scholen zijn, hoewel uitmuntend ingerigt en door ijverige brave onderwijzers bekleed, door de nieuwe mededinging geschaad geworden’, constateerde Sloet in november 1855 tijdens de begrotingsbehandeling voor het volgende jaar. Toch, en nu kwam de aap uit de mouw, vond hij niet dat de regering hun steun moest bieden, tenzij het openbare scholen werden, zoals hij altijd had gewenst. Hij stemde dus graag in met het voorstel om onderwijzers der tweede klasse van de openbare scholen een kleine toelage van het rijk te geven. Onder hen waren er die niet meer dan tweehonderd à 250 gulden per jaar verdienden en door de sterke stijging van de prijzen voor levensmiddelen waren ze bijna allemaal in een kommervolle toestand geraakt.¹⁰⁴

De vrijheid van onderwijs werd dus duur betaald, constateerde Groen van Prinsterer direct daarop bitter. Ondanks dat bloeide het bijzonder onderwijs en dat was volgens hem een bewijs ‘van de toenemende weêrzin der natie tegen de openbare school, gelijk ze meer en meer ontaardt in eene godsdienstlooze school of zoodanig algemeen Christelijk onderrigt geeft als bij elke Christelijke gezindheid verdacht is.’¹⁰⁵ Het was duidelijk dat de strijd tussen Sloet en Groen nog niet was gestreden; evenmin als de strijd om bijzonder onderwijs.

Sloet bleef zich sterk maken voor een goede salariëring van de onderwijzers. Hun salaris van vierhonderd gulden per jaar dat tijdens besprekingen over de nieuwe Onderwijswet in 1857 werd voorgesteld, achtte hij veel te gering. Alleen al omdat het overeenkwam met de bezoldiging van een nachtwacht in de steden, want die kon ‘zijne taak om den ratel te slaan in éenen nacht leeren’, terwijl de onderwijzer zich jarenlang moest inspannen om een akte te halen. Hij moest ook nog eens goed gekleed naar school kunnen gaan, wilde hij tenminste enig gezag kunnen doen gelden. ‘De onderwijzer behoort niet, zoo als thans geschiedt, met

tot half 9 en was gratis. LHC, 1883, 199–200.

¹⁰³ HTK 6 mei 1854.

¹⁰⁴ HTK 30 november 1855.

¹⁰⁵ Ibidem. Zie ook HTK 6 mei 1854.

klompen in de school te komen. Hij moet den naam van een arm man niet hebben, die met zeker medelijden door de inwoners van het gehucht wordt betracht.' Was dus het bedrag van vierhonderd gulden voor een vrijgezel al onvolgende, voor een man met vrouw en kinderen was dit helemaal het geval. Het kon toch niet de bedoeling van het voorstel zijn 'den regel der contrainte morale van Malthus aan den onderwijzer te willen opleggen.' Omdat Sloet begreep dat niet alle gemeenten de kosten van het lager onderwijs konden betalen, stelde hij voor dat de helft ervan door de staat zou worden gedragen. Verder wilde hij de onderwijzer niet de kans ontnemen op een kleine bijverdienste, bijvoorbeeld door 'des Zondags de kerkklok te trekken.'¹⁰⁶

Een jaar na de gedeeltelijke invoering in 1857 bekritiseerde hij de nieuwe Onderwijswet, waaraan hij uiteindelijk toch maar zijn stem had gegeven. Ondanks het feit dat zijn 'langdurige ondervinding als burgemeester eener platelandsgemeente, als lid van een stedelijken raad en als schoolopziener' hem had overtuigd van de onmogelijkheid van deze wet, had hij niet langer willen tegenwerken, om de godsdienstige spanningen na de april-beweging van 1853 niet verder te laten oplopen. Hij betreurde het ten diepste dat de oude wet van 1806 was afgeschaft en gaf nogmaals aan dat ook de onderwijzers en hulponderwijzers op alle mogelijke manieren tekort kwamen bij hun salariëring en soms zelfs werden uitgebuit. De benoeming door de gemeenteraden stuitte hem al evenzeer tegen de borst, want daarbij gebeurde het meermalen dat de godsdienstige gezindheid de doorslag gaf boven de onderwijskundige kwaliteiten van de kandidaten.¹⁰⁷ Hij was voorstander van benoeming der onderwijzers door de koning, om zo gekonkel te voorkomen. Ook was hij tegen voorkeursbenoeming van de jongste kandidaat om pensioengelden uit te kunnen stellen. De beste kandidaat moest worden benoemd stelde hij, geheel terecht.¹⁰⁸ Zijn amendementen hadden echter nauwelijks iets opgeleverd. Het eind van het verhaal was, dat de gemeenten toch -zoals Thorbecke het wilde- moesten opdraaien voor de totale kosten van het onderwijs.

4.5 Verzamelingen, kabinet en musea

Hoewel bevordering van de belangstelling voor het verleden niet in de statuten van 'Welvaart' stond, prijkte dit onderwerp vanaf het begin op de agenda. Het had veel te maken met de oude definitie van statistiek, waarin het belang van de historie immers wel was opgenomen. De oude geschiedenis diende zich dan ook volop aan. De verdelingen van de marken en de daarop volgende ontginningen brachten namelijk voortdurend prehistorische schatten aan het licht. Zo werd in het jaarverslag over 1844 melding gemaakt van de vondst van mesjes van vuursteen, donderbeitels en andere 'voorwerpen van bijgeloof', urnen met as, fossielen en het schouderblad van een walvis.¹⁰⁹ Ook waren een paar oude kruikjes en penningen ontvangen 'als antiquiteiten van eenige waarde.' Ze waren gevonden bij opgravingen achter het oude Zwolse stadhuis. Uit de gemeente

¹⁰⁶ HTK 6 juli 1857.

¹⁰⁷ HTK 6 december 1858.

¹⁰⁸ HTK respectievelijk 7 en 11 juli 1857.

¹⁰⁹ Vooral de predikant Stork uit Weerselo bleek, lieten ook andere jaarverslagen zien, oog te hebben voor oudheidkunde en geologie.

Weerselo werden, dankzij de bemoeienis van de ijverige predikant Stork, een paar stukken blauwe aarde ontvangen die zouden worden onderworpen aan een onderzoek. Er werd gewaarschuwd voor het grote gevaar dat de *'hunen- en wivebeller'* langs de essen liepen en de leden kregen het verzoek de landlieden opmerkzaam te maken op oudheidkundige voorwerpen. Vooral door erop te wijzen dat ze geld waard waren, moest worden voorkomen, dat men dergelijke voorwerpen achteloos in een voor zou werpen. 'Zelfs wat op het oog onbeduidend schijnt, heeft voor het vak der Germaansche oudheidkunde dikwijls eene afzonderlijke waarde', werd eerbiedig gemeld.¹¹⁰ De archeologie in Overijssel werd hier geboren!

Van de Gemeente Zwolle kreeg 'Welvaart' een zaal in het Reventer of Refter, de voormalige eetzaal van het Bethlehemsklooster. Hier kon de groeiende collectie voorwerpen van Overijssels natuurlijke historie, aardkunde en oudheidkunde worden geëxposeerd.¹¹¹

Tijdens het eerste Landhuishoudkundig Congres in juni 1846 werd het museum officieel geopend. Het was een groot succes en ook in de jaren daarna bleef de belangstelling groeien. Sinds de oprichting waren er al 2 270 bezoekers geweest, zo kon het volgende jaar worden gemeld. De collectie breidde zich steeds meer uit en zou worden gesplitst in een gedeelte voor de natuurlijke historie en een deel voor 'oudheden en zeldzaamheden'. Zwolle zou dan dus twee musea hebben, maar dat was niet te veel, aldus het jaarverslag en het streven was om er nog meer te stichten. 'Zulke instellingen zijn in waarheid de kroon van een gewest en eene stad, en wijzen eenigermate het wetenschappelijk standpunt der bevolking aan.'¹¹²

Teneinde de kennis van de bodem te bevorderen werden kleine verzamelingen van Overijsselse delfstoffen te koop aangeboden. De kistjes waarin de verzamelingen zaten, werden gemaakt van Surinaams meubelhout, 'om zoo tegelijkertijd de kennis aan die houtsoorten te bevorderen.' Vanuit Utrecht stelde C.H.D. Buys Ballot voor om doubletten van geologische en mineralogische voorwerpen te ruilen. Harderwijk bood zelfs de kans om de verzameling voorwerpen van het voormalig Atheneum over te nemen.¹¹³ De collectie van 'Welvaart' had ook praktisch nut, aangezien een directe relatie kon worden gelegd met de nijverheid. Zo was via de gouverneur van Suriname, baron Van Raders, een grote partij Surinaams kopalgum besteld en dit artikel bleek zeer geschikt voor de handel. 'Er is wel is waar een onmetelijke schat van die artikelen in de bosschen van Guyana in te zamelen', schreef de gouverneur, 'maar welke handen zullen dit doen?' Opmerkelijke woorden, aldus het verslag, 'terwijl zoovele duizende handen in het Moederland dagelijks plat uitgestrekt worden, om den aalmoes, het loon en het voedsel der vadzigheid, aan onze deuren af te smeeken.'¹¹⁴

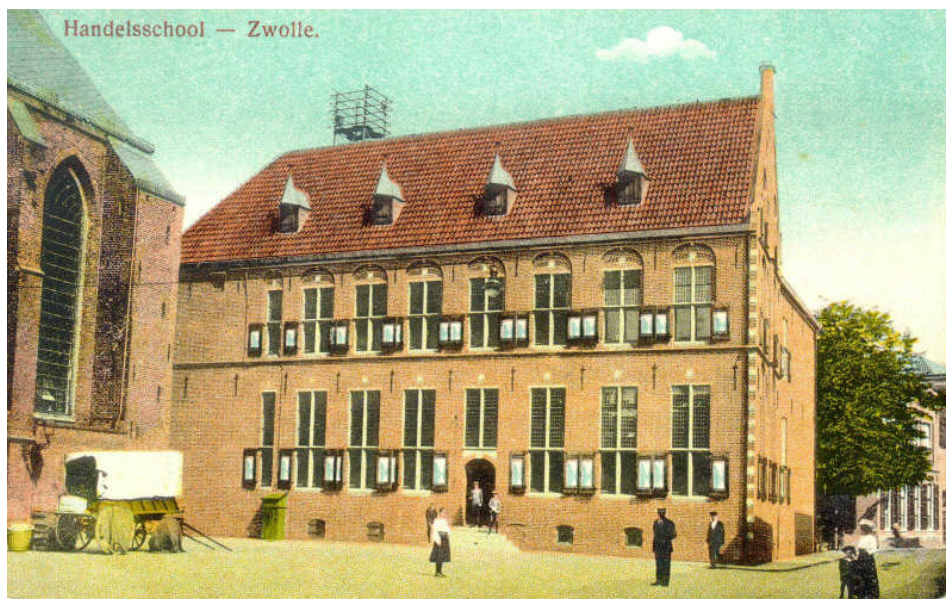
¹¹⁰ JV Welvaart 1844, 23-24.

¹¹¹ Het was de eerste poot van een museum in Zwolle dat tegenwoordig bestaat onder de naam Ecodrome.

¹¹² JV Welvaart 1847, 11.

¹¹³ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 11, 29 juni 1846, brief Buys Ballot, de latere stichter van het KNMI.

¹¹⁴ HCO. Archief Gemeente Zwolle, inv.nr. 18. Notulen Gemeenteraad, 16 november 1850.

*In een gebouw in het centrum van Zwolle, waarin later onder andere een Handelsschool werd gevestigd, stichtte 'Welvaart' in 1846 een museum waar oudheden, geologische en natuurhistorische voorwerpen en ook landbouwwerktuigen tentoon werden gesteld.
(Historisch Centrum Overijssel)*

Zo werd hier het principe 'waar een wil is, is werk' naar voren gebracht als argument tegen de bedeling. Het was bovendien een goede aanleiding om nog eens te refereren aan het belang van de band met de koloniën. En die band was, zoals in hoofdstuk 5 zal blijken, weer een reden te meer om de vaarweg van Zwolle naar de zee, en daarmee de wereld, optimaal te benutten. Ook een stuk gum kon dienen om onzichtbare handen speurbaar te doen worden.

Op marktdagen kwamen veel landlieden langs in de musea en het zou dus heel nuttig zijn als er ook landbouwwerktuigen konden worden geëxposeerd. Het goede voorbeeld was rond het begin van de negentiende eeuw al gegeven door Commisaris van de Landbouw, Jan Kops, die een 'Kabinet van landbouwkundige werktuigen' had opgericht. Tijdens de begrotingsbehandelingen voor 1851 riep Sloet in de Kamer op om juist in de landprovincies dergelijke musea te stichten.¹¹⁵ In Zwolle moest dus een permanent landbouwmuseum komen. Het zou strekken tot algemeen nut en een sieraad voor de stad zijn. 'Welvaart' vroeg daarom de beschikking over nog een gedeelte van het Reventer. Ondanks de voortvarende plannen van Sloet en zijn aandringen vanuit de Gemeenteraad kwam het er niet van.

¹¹⁵ HTK december 1850.

De Zwolse activiteiten werden ondertussen in Den Haag gewaardeerd. Minister Thorbecke verleende in 1852 zelfs een subsidie van achthonderd gulden om dit particulier initiatief te ondersteunen. Jaar op jaar namen de bezoekersaantallen toe en ook elders wekte dit belangstelling. Tijdens het Landhuishoudkundig Congres in Assen werden in 1854 voorwerpen uit het Museum uitgeleend voor een tentoonstelling van oudheden. Sloet nam de inrichting zelf ter hand en het werd een groot succes. Zo zelfs, dat ook in Assen een museum werd gesticht: de conceptie van het Drents Museum had plaatsgevonden.¹¹⁶ De groei van de musea van 'Welvaart' zette door. Een derde zaal bleek al in 1854 te klein. Mede door de natuurkundige werktuigen van het met 'Welvaart' gefuseerde genootschap 'Physica', dat ook in het museum vergaderde en daar demonstraties gaf, moest er een nieuwe ruimte komen. Het bezoekersaantal groeide mee, waarbij het bestuur zich afvroeg of dit nu lag aan de grotere bekendheid, of aan de toenemende wetenschappelijke belangstelling.

Dr. C.J. Temminck, directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden, was lovend over de activiteiten en initiatieven van 'Welvaart'. Dit was dé manier om 'onder alle volksklassen eene meer algemeene beschaving te verspreiden', ook in de steden overigens. Want daar waren de bewoners, aldus Temminck, ondanks de mogelijkheden die hun werden geboden, 'geen aasse meer wetenschappelijk gevormd' dan op het platteland. Hij wilde dan ook graag meewerken aan de opbouw van een verzameling van 'natuurvoortbrengsels', maar raadde wel aan eenvoudigweg te beginnen met de inlandse fauna. Hij was bereid zelf een goed betaalbare en 'tamelijk volledige, fraai opgezette en wel geconserveerde inlandsche vogelverzameling' te leveren en wilde ook wel zorgen voor eventuele latere aanvullingen. In 1855 schonk zijn museum 27 zoogdieren en vogels aan de kleine collega in Zwolle. Ondertussen hield Temminck zich graag aanbevolen voor geologische voorwerpen uit Overijssel.¹¹⁷ Zo kreeg de wetenschappelijke wereld in Leiden extra publieksbereik in Overijssel, terwijl tegelijkertijd een nieuw acquisitiekanaal werd geopend.

In 1859 deed Sloet iets terug voor Temminck, toen hij in de Tweede Kamer voorstelde, de Leidse directeur en zijn conservator te benoemen tot hoogleraar aan de Academie. De wetenschap vroeg er om, stelde Sloet, want de antieke oudheid was niet meer louter een wetenschap van 'potscherven'. Nederland mocht niet achterblijven op dit gebied en geld behoefde het in dit geval niet te kosten, want het was alleen een kwestie van titulatuur.¹¹⁸

Rond 1860 kwamen er in Zwolle al ruim 1.200 bezoekers, waarvan meer dan de helft betalende. Het lage entreegeld van tien cent bevorderde het bezoek, ook van de landlieden, aldus het jaarverslag. Leden van 'Welvaart' hadden gratis toegang. Het museum was tegelijkertijd een werkplaats, want de natuurkundige werktuigen stonden er 'niet ten pronk' maar werden door de jeugd gebruikt. Het zelf nemen van proeven droeg nu eenmaal bij aan het leerproces. Voorwerpen uit de kolonies in Oost en West werden eveneens in de collectie opgenomen. Zo stuurde Sloets broer Ludolf in 1863, nadat hij gouverneur van Nederlandsch-Indië was geworden, een 'anklang of stel van twaalf muziekinstrumenten

¹¹⁶ JV Welvaart 1854, 8.

¹¹⁷ HCO. Archief Welvaart, inv.nr. 11, brief van Temminck, 31 januari 1846.

¹¹⁸ HTK 6 december 1859. Zie ook noot 30.

bij Javanen in gebruik' en een pakket wierook van de hoven van Djocco en Solo.¹¹⁹

Steeds meer bezoekers kwamen er, soms wel bijna tweeduizend per jaar. Het grootste probleem was en bleef het ruimtegebrek en dat leidde tot een eindeloos gepalaver met de Hervormde Gemeente, die een deel van een gebouw gebruikte waarop 'Welvaart' aasde. Desondanks bleven de musea gehuisvest in het Reven-ter. Vanaf 1 januari 1867 hoefde er zelfs geen huur meer betaald te worden. Het was een mooi moment, kort voordat Sloet in september van dat jaar voor de tweede en laatste maal afscheid nam van de Raad.

De collecties groeiden nog steeds, vooral door giften. In 1870 werd onder andere melding gemaakt van het heft van een mes, vermoedelijk een offermes, vol afbeeldingen en Noordse runentekens. Het was gevonden in de Kamperstraat in Zwolle. Er werd een foto van gemaakt die naar de Koninklijke Akademie van Wetenschappen ging, vergezeld van de aanbeveling om dergelijke vondsten, vanuit allerlei plaatsen in Nederland, in één museum bijeen te brengen. Ter bevordering van dit plan werden, ondanks de weinig florissante toestand van de financiën, ook foto's gemaakt van andere belangrijke objecten in het museum. Steeds meer werden de musea pleegkinderen van Sloet, die hij tot het laatst van zijn leven, ondanks zijn tanende krachten, met hart en ziel bleef verzorgen.¹²⁰

4.6 Het gedrukte woord

Voor de negentiende eeuw wordt met betrekking tot het gedrukte woord wel gesproken van een 'informatie- en communicatierevolutie', zeker ook als het gaat om de vakliteratuur, ofwel de lectuur voor beroep en bedrijf. Sloet was daarbij volop betrokken. Bij het thema van het 'het gedrukte woord' gaat het om zijn hiervoor reeds beschreven rol binnen het bibliotheekwezen, zijn visie op pers en publiciteit, zijn betekenis voor de op beroep en bedrijf gerichte uitgeverij en de met dit alles verbonden infrastructuur, waartoe in zijn optiek ook de gedrukte media behoorden. Zij moesten zich kunnen richten tot een zo groot mogelijk publiek, waarbij de overheid vooral niet belemmerend mocht optreden jegens de ondernemers, in dit geval de uitgevers, drukkers en boekhandelaren.

Om 'de vrije circulatie der vruchten van den geest' te bevorderen, wilde Sloet de in-, uit- en doorvoer van boeken vrij zien van alle rechten. In het verlengde daarvan had hij ook geen bezwaar tegen het 'nadrukken', dat wil zeggen het zonder auteursrecht te betalen drukken van Nederlandse werken in het buitenland. Het zou bovendien alleen maar de kennis van de Nederlandse taal ten goede komen en dus de markt weer vergroten.¹²¹ De strijd voor een uniform posttarief ging hij eveneens aan, want ook daardoor werd, met een hedendaagse

¹¹⁹ JV Welvaart 1863, 12.

¹²⁰ 'Helaas is er in later jaren niet altijd even zorgvuldig met de collectie omgesprongen', werd in 1996 geconstateerd. Pas vanaf 1967 heeft de Gemeente Zwolle erkend dat 'regionaal natuurhistorisch erfgoed veilig gesteld moest worden.' J.G. (Janneke Groenewold). *Nooter Hof Nieuws. Nieuwsblad van het Milieucentrum Nooterhof*, jrg. 1996, nr. 3, 6-7. Een nauwgezette inventarisatie aan de hand van het archief van 'Welvaart' zou aan het licht kunnen brengen welke schatten er, zeker in de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog, verloren zijn gegaan.

¹²¹ HTK 26 november 1856.

term, *the free flow of information* bevorderd. Net zoals dat gebeurde dankzij een nieuwe vinding, de telegraaf, en een nog relatief onbekende schrijftechniek, de stenografie. Al deze voorbeelden van modernisering werden door Sloet met warme belangstelling begroet én ondersteund.

4.6.1 'Op de bres voor de pers'¹²²

De ideële vrijheid van drukpers die in de Grondwet van 1848 was opgenomen, zorgde voor een grote sprong voorwaarts in het aantal lokale, regionale en nationale dagbladen. In 1850 bestonden er 92 dag-, nieuws- en weekbladen met een totale oplage van 54.000 exemplaren.¹²³ Nederland kon dus bogen op het bezit van een parlementaire perstribune. Toch kan niet worden ontkend, dat 'over het algemeen de journalistiek hier te lande in de jaren voor 1869 op een laag peil stond', maar dat lag niet alleen aan de redacties. De schuld lag mede bij de regering, die door haar fiscale maatregelen tegen de pers verbetering vrijwel onmogelijk maakte.¹²⁴ Bijna de helft van de abonnementsprijzen ging in de vorm van het dagbladzegel naar de fiscus. Een jaarabonnement op de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* kostte vóór de afschaffing van het Dagbladzegel in 1869 een bedrag van 33 gulden, waarvan er vijftien naar deze belasting op lezen gingen.¹²⁵

Sloet maakte bezwaar tegen deze vorm van belasting, die in zijn ogen ook de openbaarheid met betrekking tot het functioneren van de overheid belemmerde. Het waken over de constitutie, benadrukte hij in 1853, was niet alleen het werk van de koning -met zijn ministers die op hun beurt weer een 'heirleger ambtenaren' nodig hadden-, maar ook van de 'publiciteit, het schoone en heilzame beginsel van ons tegenwoordig staatsbestuur'.¹²⁶ Vier jaar later zei hij het nog duidelijker. 'Eene tegenwoordige maatschappij zonder dagbladen zoude tot eenen staatkundigen stilstand veroordeeld zijn, die tot eindelijk verval en ondergang moest leiden', schreef hij toen in een artikel over het belang van advertenties in de dagbladen.¹²⁷ Hij had hier dus een duidelijk andere opvatting dan Thorbecke, wiens voorstelling van de politiek was gebaseerd op scheiding van sferen: 'scheiding van staat en samenleving, van staat en kerk, van kiezers en gekozenen, van politiek en economie en van publiek en privé.' Een scheiding die ook Groen van Prinsterer, zij het om andere redenen, niet wenselijk achtte.¹²⁸

De financiële toestand van de pers was echter weinig stabiel en dat had veel te maken met de kostenpost van het zegelrecht. Afhankelijk van de grootte, dat wil zeggen de oppervlakte, moest een bepaald bedrag aan het zogeheten zegelrecht worden betaald. Bovendien gold die belasting ook nog eens een keer voor de advertenties. Het zegelrecht werd dan ook spottend wel een 'belasting op kennis' genoemd. Sloet ageerde hiertegen en hij had er ook nog een bijzondere motive-ring voor. 'Alle nuttige zaken steunen op visioenen', schreef hij in zijn tijd-

¹²² De titel van deze paragraaf is ontleend aan Hemels. *Op de bres voor de pers*.

¹²³ Knippenberg en De Pater. *De Eenwording*, 67-68.

¹²⁴ Rooij. *Kranten, Dagbladpers en Maatschappij*, 71.

¹²⁵ Hemels. *Op de bres voor de pers*.

¹²⁶ HTK 20 december 1853.

¹²⁷ TSS-15, 169.

¹²⁸ Janse. *De afschaffers*, 211.

schrift.¹²⁹ Ter ondersteuning van deze stelling kwam hij met een verhaal over inwoners van Rio de Janeiro die elkaar per advertentie uitnodigden en zo ook hun boodschappen bestelden. Het sprak hem aan, want op deze manier kon een belangrijke tijdsbesparing worden bereikt. Als de advertenties na verloop van tijd echt goedkoop werden en daarmee voor een veel groter publiek betaalbaar, dan konden ook de eenvoudige ambachtslieden hun diensten en producten per advertentie aanbieden. Dan was het ook rendabel om langs die weg een klein stukje grond te koop aan te bieden. Op die manier ontstond er vraag en aanbod en kwam de handel op gang.¹³⁰

Wat een prikkel voor den kleermaker, den schrijnwerker, als hij eenige dagen achtereen door de advertentiën zijner klanten besprongen werd om zijn werk af te leveren! Is het te veel gezegd, dat goedkoope advertentiën een nieuw leven in vele bedrijven en dagelijksche zaken zouden brengen? De voordeelen der nijverheid zouden groot daarvan zijn. Alleen de groote fabrikant of magazijnhouder kan voortdurend zijne waren in de dagbladen aanprijzen; de kleine bekwame werkman, die in eene steeg of op eene vliering zijn bedrijf uitoefent, kan dit niet; zijn talent wordt dikwijls niet gekend en daalt met hem in het graf, zonder hem en de zijnen die genietingen te hebben verschaft, welke hij daardoor had kunnen verwerven. Ach!, hij had geene middelen, zijne waar te adverteeren.¹³¹

Voor de vakbladen zou afschaffing van het zegelrecht eveneens gunstig zijn, want dan werd het betaalbaar om naast een advertentie een artikel te plaatsen waarin uitleg werd gegeven over het aangeboden product. Dan konden de metselaars bijvoorbeeld eens lezen waarom ze werkten zoals ze deden. Waarom ze kalk met kiezel vermengden, waarom ze de steen eerst in het water doopten, voordat ze die plaatsten en waarom ze niet te veel 'verbindingstof' moesten gebruiken. Het goede voorbeeld, wist Sloet, bestond al in Amerika, want daar draaide de dagbladpers vooral op inkomsten uit advertenties en de kranten werden er juist vanwege dat onderdeel gretig gelezen. Ieder blad had er al zijn eigen doelgroep en daarmee zijn eigen soort advertenties. De markt was er al gesegmenteerd, maar al die segmenten –standen of vakgebieden– hadden elkaar nodig en dat kon Sloet alleen maar toejuichen.

Nederland kon dus veel leren van het buitenland, constateerde Sloet in een recensie over een bloemlezing van wetenschappelijke bladen. 'Wij Nederlanders, die zoo traag in verbeteringen zijn, wier tobberige aard overal bezwaren ziet, moeten vooral op de hoogte gehouden worden van den maatschappelijken vooruitgang in andere landen.'¹³² De rol van middelaar bij de verspreiding van al die kennis nam hij zelf met graagte en vol overtuiging op zich. Het wenkend perspectief voor de pers kwam voor hem uit Amerika, waar de markt werd overspoeld met vakbladen en kranten, 'de voortzetting van het schoolonderwijs; zij versterken de eerste indrukken, die men op school ontvangen heeft en vullen

¹²⁹ TSS-15, 170.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ TSS-15, 172.

¹³² TSS-15, 181.

aan hetgeen nog aan de kennis ontbrak.¹³³ Ook in politieke zin behoorde de pers daar tot de dagelijkse realiteit en gold deze voor de inwoners 'als de beschermster van hunne verstandelijke en stoffelijke belangen'.¹³⁴

Uit de volkomen kennis van alle zaken ontstaat dat gevoel van veiligheid en vertrouwen, dat in de Vereenigde Staten bij al de klassen der maatschappij is doorgedrongen, en daar aan het leven een kalmte en gemakkelijheid geeft, welke men in Engeland ter naauwernood en elders in Europa in het geheel niet ontmoet. Ieder weet, dat er niets zal gebeuren, zonder dat hij er onmiddellijk van onderrigt zij, dat de raadslieden van het gouvernement geenerlei denkbeeld zullen omhelzen, geen ontwerp zullen voorstellen of aannemen, waarbij de natie van nabij of van verre belang heeft, zonder dat het vanuit alle gezigtspunten door de drukpers is beschouwd en ontwikkeld. Door deze snelle openbaarheid erlangt men de zekerheid van zijne belangen, wanneer die ergens bedreigd mogten worden, tijdig te kunnen verdedigen en voorstaan.¹³⁵

Zo wilde Sloet het ook in Nederland zien, want de vrije verspreiding van gedachten was niet alleen onmisbaar 'voor de verheffing der volken op zedelijk en verstandelijk gebied', maar bovendien ook 'voor het behoud en de verzorging hunner staatkundige en stoffelijke belangen in den ruimsten zin'.¹³⁶ Zijn beschavingsoffensief diende dus een dubbel doel.

Een grote stap naar de ware vrijheid van drukpers werd in 1869 gezet met de afschaffing van het Dagbladzegel. Al snel bleek hoe het zegel de pers had belemmerd. Kranten en vakbladen werden goedkoper en talrijker en de oplages stegen; alleen al de oplagecijfers van kranten namen tot 1871 met vijftig procent toe.¹³⁷ De krant waarmee Sloet nauw verbonden was geweest, *Overijssel*, was echter al dertien jaar voordien ter ziele gegaan.

4.6.2 De liberale krant *Overijssel*

Sinds april 1845 verscheen de liberale krant *Overijssel*, waarin Sloet, zoals hiervoor beschreven, prominent figureerde als de ware politicus. Zijn optreden in de Gemeenteraad en later in de Tweede Kamer werd in de krant steeds met instemming gememoreerd. *Overijssel* is praktisch geheel onbekend gebleven in de Nederlandse geschiedschrijving en toch heeft deze krant een belangrijke bijdrage geleverd aan de verandering van het politieke klimaat in de jaren rondom 1848. De regionale actualiteit werd kritisch gevolgd, steeds in het licht van landelijke ontwikkelingen, en als de redactie het nodig vond, werden daarbij man en paard genoemd.

Het voorstel van de Negenmannen tot herziening van de Grondwet dat in 1844 door de Kamer was afgewezen, betekende voor *Overijssel* beslist geen eindpunt. Het was juist eens te meer een signaal, dat de politieke trom veelvuldig en luid geroerd moest worden: op lokaal, regionaal en landelijk niveau. In een in-

¹³³ TSS-15, 191.

¹³⁴ TSS-15, 181-200.

¹³⁵ TSS-15, 183.

¹³⁶ TSS-15, 192.

¹³⁷ TSS-14, 169-175.

gezonden stuk van zaterdag 24 mei 1845 werd gefulmineerd tegen de hernieuwde weigering van de Tweede Kamer om tot een Grondwetsherziening over te gaan. Een meerderheid had zich hier tegen verklaard, hoewel, volgens de briefschrijver, duizenden hierom hadden gesmeekt en er 'honderd duizenden (waren) welk er gaarne om smeenen wilden, indien hun de keel niet op deze of gene wijze toegeknepen werd!'¹³⁸ Een commentaar van 28 mei liet evenmin weinig aan duidelijkheid te wensen over. Sommige leden van de Ridderschap werden 'geheel onbekwaam en ongeschikt' geacht, al werden er geen namen genoemd. De vertegenwoordiger van de Stedelijke Stand jonkheer J.A. Sandberg, tevens Gedeputeerde én lid van de Ridderschap, kreeg evenmin een compliment. In een beschouwing over de verkiezingen voor de Provinciale Staten werd ook de onafhankelijkheid van de Commissaris (sic!) als een eis gesteld.

Het was een onderwerp dat ook Sloet in zijn ageren tegen de centralisatie van het landsbestuur aan de orde had gesteld. In het nummer van 31 mei 1845 werd de weigering van de Kamer om de voorstellen tot herziening van de Grondwet zelfs maar in behandeling te nemen, nogmaals ernstig bekritiseerd. 'Wij gelooven,' heette het op 11 juni 1845 onomwonden, 'dat de invoering der directe verkiezingen eene weldaad voor de natie zou zijn.' Maar zover was het nog lang niet en daarover werd, zoals bekend, ook binnen de liberale gelederen verschillend gedacht. Sloet bijvoorbeeld, behoorde zeker niet tot degenen die op dit gebied al te rigoureuze stappen wilden nemen.

Ondertussen moesten de Kiescolleges echter wel hun zelfstandigheid blijven bewaren, stelde *Overijssel*, en niet verworpen 'tot doode wapenen in hand der Aristocratie'. Geheimhouding was daarbij een voorwaarde, maar de praktijk leerde anders, illustreerde *Overijssel* met een voorbeeld rond de eerder genoemde Sandberg. Hij was in Zwolle niet herkozen, maar toen dat bekend was, trad zijn zwager in Kampen, Wittewaal tot Stoetwegen, af en stond zijn plaats aan hem af. Sandberg werd vervolgens ook in de Staten gekozen. Daarna ging hij, volgens de omschrijving van *Overijssel*, op toernee door de provincie met de bedoeling om stemmen te winnen voor zijn herverkiezing tot gedeputeerde. Via het feuilleton 'Een verkiezing in V bedrijven' werden de lezers op de hoogte gehouden van deze curieuze zaak.¹³⁹

Eén adagium diende te allen tijde te gelden: niet de voornaamheid, maar de bekwaamheid van volksvertegenwoordigers was bepalend voor de benoeming en verkiezing in welk bestuurscollege dan ook. Al konden die hoedanigheden natuurlijk wel samenvallen. Als voorbeeld noemde *Overijssel*, in een anoniem artikel dat heel wel uit Sloets pen gevloeid kon zijn, de burgemeester van Zwollerkerspel, J.C. Baron van Haersolte. 'De adeldom is bij hem geen vasthoudendheid aan verouderde begrippen en verjaarde rechten.' (...) 'Hij is edelman, en gevoelt dit; doch niet in dien zin, dat hij zich door de natuur bestemd acht om als saletjonker op deze aarde te figureren, om een gouden sleutel ter plaatse te dragen waar zulks betaamt, om voor zijne borst lintjes te bedelen, maar om te ijveriger zijn pligt als burger van den staat te betrachten.'¹⁴⁰ Van Haersolte kreeg dan ook

¹³⁸ *Overijssel* 24 mei 1845.

¹³⁹ *Overijssel* 5 juli 1845.

¹⁴⁰ *Overijssel* 20 augustus 1845.

een positief stemadvies, toen het in augustus 1845 ging om de verkiezing van een nieuw lid namens de Provincie Overijssel in de Staten Generaal.

De aftredende Cornelissen werd gehuldigd als 'ingezetene van het nederig Steenwijk'. Zijn plaats van herkomst werd genoemd, als een bewijs voor het vertrouwen van de krant in Provinciale Staten die zich hadden onttrokken aan 'den invloed van familie-cotteriën onder de drie voornaamste steden'¹⁴¹ (...) 'Zij zijn dezulken voorbijgegaan, die zich tot de gewigtige betrekking van Lid der Staten Generaal, even als bij vorige vacatures, al wederom of op onbeschaamde toon opdrongen, of zijdelings met een vriendelijk lachje of suikerzoet praatje de aandacht op hun nietig, glorieus persoonkje zochten te vestigen. De gouden eeuw voor de onbeduidendheid heeft uitgebloeid.'¹⁴² Verontwaardigd daarentegen was de reactie, toen bleek dat Thorbecke in Zuid-Holland niet opnieuw was verkozen voor de Tweede Kamer. 'Wij weten wel dat niets ondraaglijker was, en voor het Ministerie, en voor de meerderheid in de Kamer, dan de wetenschappelijkheid (om het zoo te noemen, zij noemen het pedanterie) van de Hr. Thorbecke', aldus de redactie, maar dat mocht geen reden zijn hem buiten de deur te houden.¹⁴³

Een zaak die in het hele land de aandacht trok was die tegen uitgever Karel van Hulst van de liberale *Kamper Courant*. In een extra nummer op oudejaarsdag 1845 bracht *Overijssel* het eerste van een lange reeks verslagen tegen de Kamper geestverwant. Vanwege artikelen in zijn *Utopisch-Politische Snelwagen* werd hij beschuldigd van laster tegen de koning in een commentaar op de Troonrede. Hoewel hij niet de schrijver was van het bewuste artikel, werd Van Hulst als uitgever wel verantwoordelijk gesteld voor de publicatie ervan en aangezien hij weigerde de naam van de auteur te noemen, werd hij aangeklaagd. De zaak, die een pendant had in die van het bekende proces tegen de uitgever C.A. Thieme te Arnhem, hield alom in den lande de gemoederen bezig.¹⁴⁴ Na een schier eindeloos lijkende procedure werd Van Hulst veroordeeld tot een gevangenisstraf van twee jaar.¹⁴⁵

Ook het functioneren van ambtenaren in alle geledingen werd nauwlettend gevolgd. Zo vormde het overlijden van een Leidse prostituee, die in gevangenschap na negen dagen de hongersdood was gestorven, aanleiding voor kritische noten. Het waren dan wel lager geplaatsten, zoals door de superieuren ter verontschuldiging werd aangevoerd, die 'de moord' op hun geweten hadden, maar waren die superieuren ook niet zelf verantwoordelijk voor de misdragingen van

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² In de zitting van 21 augustus werd Van Haersolte inderdaad gekozen met 31 van de 54 stemmen. De tweede kandidaat die door *Overijssel* was aanbevolen, mr. P.A. van Steenberghe uit Twente, kreeg zestien stemmen en Sloet kreeg er één. *Overijssel* 21 augustus 1845.

¹⁴³ *Overijssel* 16 juli 1845.

¹⁴⁴ De zaak werd niet behandeld door mr. G. Bruce, die officier was bij de Arrondissementsrechtbank, maar door substituut mr. G.D. Ribbius. Bruce, die ondanks zijn functie als Gouverneur, zelden of nooit verstek liet gaan, gaf ditmaal voorrang aan andere activiteiten en dat kon volgens *Overijssel* geen toeval zijn!

¹⁴⁵ Zie de nummers 84 (31 december 1845), 86 (3 januari 1846), 87 (7 januari 1846), 90 (15 januari 1846), 95 (31 januari 1846), 96 (4 februari 1846), 98 (11 februari 1846), 100 (14 februari 1846), 102 (21 februari 1846), 104 (26 februari 1846), 106 (4 maart 1846), 107 (5 maart 1846), 108 (7 maart 1846), 109 (11 maart 1846) en 110 (14 maart 1846). Begin maart 1846, na het sluiten van de zaak, liet advocaat mr. J.H.G. Boissevain weten, dat hij zelf de brochure 'Kritiek der Troonrede' aan zijn appelland had toegezonden.

hun ondergeschikten? Een ander voorbeeld was, dat studenten vaak te licht werden bevonden als ze eenmaal aan een hogere school terecht kwamen, omdat de toelatingseisen in veel gevallen te laag waren. Althans, ze werden niet toegepast. Waren niet ook hier hoger geplaatsten verantwoordelijk voor de slechte opleiding?¹⁴⁶

In een reactie op een artikel in de '*s-Gravenhaagsche Nieuwsbode*, waarin een weerwoord werd gegeven op de kritiek van *Overijssel*, werd de redactie van het blad *Asmodée* bedankt voor de medewerking. Daarin was namelijk een medestander gevonden toen het erom ging aan te tonen, dat er binnen de Nederlandse bureaucratie sprake was van banenhandel.¹⁴⁷ Eerder al, in maart 1846, had de krant beschuldigingen geuit in de richting van de regering. In een zogeheten 'Zwartboek' zou namelijk aantekening worden gehouden van de politieke denkbepelden van diverse personen en daarmee zou bij benoemingen rekening worden gehouden.¹⁴⁸ Het waren dergelijke zaken die Sloet ook in de Tweede Kamer aan de orde stelde, alles vanuit het ideaal van de openbaarheid die hij nastreefde.

Vanaf het moment waarop Sloets kandidatuur voor de Tweede Kamer duidelijk werd, stond *Overijssel* achter hem. Terecht had hij er volgens de krant over geklaagd, dat er na de Grondwetsherziening nog te veel was overgelaten aan de gewone wetgever. Kritiek was er daarentegen in november 1848 op Thorbecke, die 'direct noch indirect' iets had verricht 'wat tot bevordering van de stoffelijke belangen der natie kon strekken'.¹⁴⁹ Er was behoefte aan 'nieuwe mannen' en daartoe behoorde volgens de krant ook Sloet. Inderdaad werd hij gekozen en wel met een overweldigende meerderheid van 600 der 681 stemmen die in het district Zwolle waren te vergeven. In de stad zelf kreeg hij er 498 van de 564. Thorbecke kreeg slechts één stem. In augustus 1851 was *Overijssel* naar aanleiding van een bezoek dat Thorbecke aan zijn geboortestad bracht juist weer zeer positief over hem. 'Zwolle is er trotsch op het leven te hebben geschonken aan den schepper van zooveel goeds in den staat als Thorbecke reeds heeft daargesteld. De dankbaarheid en de sympathie der bevolking van geheel het vaderland zullen hem voorzeker op zijn verderen reis overal begroeten'.¹⁵⁰ Op 24 augustus 1852 verdedigde de krant hem, op ruim één pagina, nadat er verwijten aan zijn adres hadden geklonken, omdat hij zich als minister geen serenades en audiënties had willen laten welgevallen.

Hoezeer Sloet door *Overijssel* werd gewaardeerd vanwege zijn optreden met betrekking tot Indië bleek, nadat hij in 1852 niet was gekozen als rapporteur in een der secties bij de beraadslagingen over het Reglement op het beleid van de regering in Nederlands-Indië. In zijn plaats werd Godefroi gekozen, geen specialist. 'Men had er den heer Sloet tot Oldhuis! Men had er den man, die vele jaren met warmte, met ijver en talent voor de belangen der koloniën heeft gestreden, die geacht moest worden van de zaak, die het *hier* gold, juist zoveel *meer* te weten, als men moest onderstellen, dat de Hr. Godefroi er weinig van *kon* weten. De

¹⁴⁶ *Overijssel* 21 maart 1846.

¹⁴⁷ *Overijssel* 8 april 1846.

¹⁴⁸ *Overijssel* 7 maart 1846.

¹⁴⁹ *Overijssel* 10 november 1848.

¹⁵⁰ *Overijssel* 12 augustus 1851.

tegenpartij heeft dus blijk gegeven, dat zij hare persoonlijke bedoelingen stelt *boven* de belangen van het Vaderland. Men zegge niet: de Hr. *Godefroi* is immers ook een vrijzinnig, onpartijdig man! Het gold hier het toekomstig regeringsstelsel onzer overzeesche bezittingen: en de Hr *Sloet* had, als rapporteur, daarover een licht kunnen verspreiden, dat de partij, die licht schuwte, niet wilde doen schijnen. Men heeft liever de Natie en de Regering willen verstecken van de nuttige vruchten eener rijpe en speciale studie, dan den man te kiezen, die gewoon is den toorts der openbaarheid de duistere spelonken der *willekeur* en der *ongerechtigheid* te doorzoeken. Dat is de ware strekking van de *uitsluiting*, van de miskenning, die den heer *Sloet tot Oldhuis* heeft getroffen.¹⁵¹

Het was niet de laatste steunbetuiging van *Overijssel* waar het ging om acties en standpunten van Sloet. In zijn voortdurende conflicten met Groen van Prinsterer wist hij *Overijssel* eveneens aan zijn zijde. 'Waar zouden wij tegenwoordig zonder de partij Groen toch blijven,' schreef de krant in 1851 spottend naar aanleiding van Groens bezwaren tegen Israëlieten als ambtenaren. Hij wilde 'in beginsel' het staatsburgerrecht alleen aan christenen laten toekomen. In 1854, bij de verkiezing van een kandidaat voor de Tweede Kamer namens het district Zwolle tussen Groen en J.P.P. baron van Zuylen van Nijevelt was het commentaar overduidelijk. 'Groen is een theorist, en zoekt het heil van de burgermaatschappij in afgesleten, half judaïsche begrippen van godgeleerdheid, waarmede de ware godsdienst niets gemeen heeft, en die steeds een bron van tweedragt onder het mensdom geweest zijn.' Van Zuylen van Nijevelt, evenals Sloet een kandidaat van de kiesvereniging 'Vrijheid en Orde,' werd gekozen.

Twee jaar later, toen het ging tussen Sloet en Groen, was het commentaar in *Overijssel* nog uitgebreider. Over de kandidatuur van Sloet werd gezegd, dat hij bekend was 'met de stoffelijke en zedelijke belangen van dit district.' Groen kende die niet en wilde die niet kennen. Sloet was een voorstander van 'gepaste zuinigheid in het beheer van de nationale huishouding.' Groen stemde vóór allerlei verkwistingen, zoals voor het budget van oorlog. Sloet was een verdediger van de scheepvaartwetten, Groen bestrijder. Sloet wilde afschaffing van accijnzen die drukten op de volksvoeding en hij wilde die leggen 'op voorwerpen van weelde.' Sloet zag 'in vele opzigten reeds de zegepraal zijner koloniale staatkunde', terwijl Groen nog steeds gold als 'de lofredenaar van de oude Oost-Indische Compagnie'. Sloet wilde vrede 'in Kerk en Staat' en was een 'voorstander van bijbellectuur, maar op eene gepaste wijze, onder leiding en verklaring van bevoegde leraars.' Hij wilde de bijbel 'niet opdringen aan andere gezindten, maar iedere gezindte in haar regt handhaven.' Sloet werd gekozen met 904 tegen 491 stemmen.¹⁵²

Geen politicus werd in *Overijssel* zoveel geciteerd en besproken als hij. Zijn laatste integrale toespraak die in de krant werd opgenomen, ging over de staatsbegroting van 1857.¹⁵³ Drie weken later verscheen de krant voor het laatst, op een moment waarop Sloet mentale steun van het thuisfront goed had kunnen gebruiken. In de Kamer had hij bij de behandeling van de Armenwet van 1854 en de Onderwijswet van 1857 regelmatig bakzeil moeten halen, ook zijn optre-

¹⁵¹ *Overijssel* 9 november 1852.

¹⁵² *Overijssel* 6 juni 1856.

¹⁵³ *Overijssel* 5 december 1856.

den tegen het Regeringreglement voor Indië dat in 1856 van kracht werd, had hem een weinig tevreden gevoel opgeleverd (hoofdstuk 7). Bovendien had hij in 1856 een parlementaire enquête –de eerste volledige in de Nederlandse geschiedenis– te verduren gekregen naar aanleiding van verwickelingen rond het Zwolse Diep (hoofdstuk 5). En er zouden nog een paar grote teleurstellingen volgen.

4.6.3 Uitgaven voor beroep en bedrijf

Aan de boekhandel, hier op te vatten als het traject tussen uitgeverij en winkel, dichtte Sloet een grootse taak toe. Hij noemde degenen die in deze sector werkzaam waren 'de colporteurs van den Vaderlandschen roem, in ruimte en tijds, dat is: in alle landen, en ook voor de toekomst.'¹⁵⁴ Zo'n taak schiep natuurlijk verplichtingen. Het ging hem niet in de eerste plaats om literaire werken, maar veel meer om kennis voor beroep en bedrijf. Al moest een boek wel goed geschreven zijn. Maar, schreef hij vol realiteitszin: 'om goede werken te bekomen is het noodig, dat de schrijvers goed betaald worden.'¹⁵⁵ Hij maakte daarbij wél onderscheid tussen een aristocratisch en een burgerlijk honorarium, want de eer telde nu eenmaal ook. De rol van de uitgever was hoe dan ook cruciaal. Hij kon niet domweg in zijn kantoortje gaan zitten wachten tot er een schrijver 'met opgeblazen eigenwaan of met schuchteren bedeesdheid' voorbij kwam, maar hij moest 'de behoefte van zijnen tijd, den heerschenden smaak raadplegen.' Het kwam dus aan op marktonderzoek.

De vorm was wel degelijk belangrijk, zoals de praktijk had laten zien. In de eerste eeuwen na de uitvinding van de boekdrukkunst verschenen er vooral dikke folianten, maar de Elzeviers hadden begrepen, dat handzame boeken beter voldeden en zij hadden met die aanpak een doorbraak op de boekenmarkt bereikt. Om de prijs van een boek laag te kunnen houden, moesten de uitgevers de oplages zo hoog mogelijk maken en daarvoor waren veel lezers nodig. Die lezers moesten eerst goed onderwijs krijgen en ook de kans om boeken en daarmee kennis te leren waarderen.¹⁵⁶ Sloets pogingen tot leesbevordering, vooral op het platteland, moeten mede in dat licht worden gezien.

Voor al op het gebied van de landbouw viel er voor uitgevers nog veel te doen. De verschijning van nieuwe werken werd via de kanalen waarvan Sloet zich kon bedienen dan ook van harte aanbevolen. Tijdens Landhuishoudkundige Congressen kregen uitgevers de gelegenheid hun laatste werken te presenteren en ter verkoop aan te bieden. Hetzelfde gebeurde via 'Welvaart'. De *Almanak voor den Gelderschen, Overijsselschen en Drentschen Landman* van Staring bijvoorbeeld, uitgegeven door stadgenoot en medelid van 'Welvaart' W.E.J. Tjeenk Willink, werd van harte aanbevolen.¹⁵⁷

De vereniging begaf zich, gebruik makend van bekende auteurs, zelf eveneens op het uitgeverspad. Baanbrekend waren de uitgaven van Starings onder-

¹⁵⁴ TSS-13, 101.

¹⁵⁵ TSS-13, 102.

¹⁵⁶ TSS-13, 101-111.

¹⁵⁷ Zo tijdens het Congres van 1848 in Groningen: W.E.J. Tjeenk Willink (Zwolle). *Grondbeginselen tot den Wetenschappelijken Landbouw*; J.C. Ballot (Utrecht). *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde*, J.G. Meijer (Arnhem). *Algemeene Landhuishoudelijke Courant*; A.L. Scholtens (Groningen). *Handboekje over het Beklemdregt, ten dienste van eigenaars en beklemden Meijers*, door H.O. Feith.

zoeken naar de bodem van Twente, Salland en de Kop van Overijssel, die de landelijke status en bekendheid van de 'vader van de geologie' in Nederland zeer ten goede kwamen. Minder bekend, maar veel gebruikt, was een boekje over de mestmakerij dat in 1853 verscheen, nadat over dit onderwerp een prijsvraag was uitgeschreven. De winnaar was Louis Mulder uit Utrecht, een zoon van de scheikundige dr. G.J. Mulder. Zonder slag of stoot werd zijn inzending echter niet gepubliceerd, want hij kreeg zijn prijs pas nadat hij 'Welvaart' toestemming had gegeven de tekst om te laten werken voor de beoogde doelgroep: de eenvoudige boer. Het eindresultaat viel in goede aarde en er verscheen zelfs een tweede druk. In 1854 kreeg Mulder jr., inmiddels hoogleraar geworden aan het Atheneum in Deventer, bij wijze van dank het erelidmaatschap van de vereniging aangeboden. Het bekroonde boek bereikte, anders dan het bestuur gehoopt had, echter niet de status van een leesboek voor de jeugd op het platteland. Wel schreef een onderwijzer uit Genemuiden een enthousiaste brief die in extenso achterin het jaarverslag over 1855 werd opgenomen. Hij was blijkbaar een uitzondering, want zijn collega's zagen liever lectuur over de gehele landbouw, in plaats van monografieën.

De heren van 'Welvaart' dachten daar anders over. Zij vreesden dat dergelijke leesboeken te oppervlakkig zouden blijven óf te dik moesten worden, wilden ze enig nut hebben. Bovendien meenden zij dat er voor overzichtswerken nauwelijks auteurs te vinden zouden zijn. Er werd dus een nieuwe prijsvraag uitgeschreven, ditmaal over de aanleg en verbetering van hooi- en weilanden op zand- en zavelgronden in verband met de wisselbouw. Winnende inzendingen kwamen evenwel niet binnen, want de deskundige jury -bestaande uit Staring, de predikant Stork uit Weerselo en C. Römelingh uit Haren- had veel kritische noten te kraken.¹⁵⁸ Toch werd ook deze tekst door een deskundige omgewerkt en daarna uitgegeven.

Een andere uitgave, typerend voor de inzet en de inzichten van Sloet, was een eenvoudig boekwerkje dat in 1855 voor de prijs van vijf cent door 'Welvaart' op de markt werd gebracht. Hij had het onderwerp ook al besproken in zijn *Tijdschrift* en het ter sprake gebracht tijdens een Landhuishoudkundig Congres. De 'beknopte handleiding' begon met een inleiding van vijf pagina's.¹⁵⁹ Het Zuid-Hollandse gehucht Roelofarendsveen met zijn 117 huizen en 1.270 inwoners werd daarin opgevoerd als opwekkend voorbeeld voor de arme bewoners van uitgeveende gebieden.

Wanneer men nu ziet, hoe in de verveende streken van ons gewest, vooral langs de Noord-Westelijke grenzen, de bevolking uit de diepte der veenplassen den zwarten turfgrond naar boven baggert, en daarmee de rietkraggen overdekt, ten einde op deze wijze land te scheppen, waarop zij nog eenige aardappelen verbouwen kan, dan kan men die menschen niet van gemis aan vlijt beschuldigen, maar men moet hunnen naargeestigheid te gemoet komen; of liever deze helpen bestieren, dat zij daarvan voordeliger uitkomsten verkrijgen. Thans bekomen zij eenen schralen oogst van klei-

¹⁵⁸ JV Welvaart 1855, 11.

¹⁵⁹ Deze *Beknopte handleiding voor de teelt van augurken*, in 1855 door 'Welvaart' uitgegeven en gedrukt bij W.E.J. Tjeenk Willink in Zwolle, werd geschreven door de drie directeuren Sloet, J. Zeehuisen jr. en mr. A. van Naamen van Eemnes.

ne, waterige aardappelen die spoedig rotten; hoe veel beter zoude hunnen voeding zijn, als zij vruchten konden telen, waarvan de opbrengst hen in staat stelde, om eene gelijke en zelfs grootere hoeveelheid gezonde aardappelen van den zandgrond te kunnen koopen, om in den behoeften van den nijpenden winter te voorzien, wanneer in die streken bijna alle werkzaamheden stil staan? Die vrucht kan de augurk voor hen worden.¹⁶⁰

De moraal van het verhaal was ook nu, dat er overal en altijd een boterham viel te verdienen. In Roelofarendsveen, werd er voor alle duidelijkheid nog maar eens bij verteld, zag men er 'volstrekt niet tegen op' om dertig bunder augurken zorgvuldig te wieden. De teelt werd daarom in het bijzonder in de belangstelling van 'verlichte Armbesturen' aanbevolen als een 'tegengift tegen het kwaad van de geldelijke bedeeing, die de ouders van de diakoniën verkrijgen, en waardoor de kinderen reeds in de prille jeugd het vertrouwen op eigene kracht verliezen en op de hulp van anderen bouwen'. Met een handvol augurkenzaad was er in vele streken, aldus de laatste zin van de handleiding, meer te doen 'dan met dikke boeken tegen het pauperisme te schrijven.' In een noot werd nog meegegeeld dat 'Welvaart' bereid was aan armbesturen die bedeelde armen een stuk land wilden laten betelen 'de noodige hoeveelheid zaad *kosteloos* te verschaffen.'¹⁶¹

Een heel andere vorm van informatie voor beroep en bedrijf kwam aan de orde tijdens het Landhuishoudkundig Congres van 1874 in Zierikzee. Daar werd voorgesteld om de meteorologische mededelingen die de Regering aan 'verschillende zee- en handelsplaatsen' deed, via telegrammen ook aan kleinere lokale kranten te doen toekomen. Op die manier konden de berichten ter kennis van de landbouw worden gebracht, nadat ze eerst kosteloos door gemeentebesturen waren ontvangen. Zij behoefden daarvoor alleen maar een 'aëroclinoscoop met daarbij behoorend glazen kastje of aanplakbord' aan te schaffen. Een lid uit Barneveld merkte op, dat het weer al weer voorbij was als de kranten door de boeren werden gelezen en zag daarom liever de verspreiding van barometers met een passende handleiding.¹⁶² Sloet was het niet geheel met hem eens. In Overijssel, zo vertelde hij, was het *Nieuws van den Dag* in de meeste boerenherbergen wel aan te treffen, met daarin het nieuws dat de boeren interesseerde.

De barometer behoorde in Overijssel echter al tot de uitrusting van menige woning. 'Veelvuldige bezoeken aan de boeren zijner provincie gebragt', moest Sloet bekennen, hadden hem helaas echter tot de overtuiging gebracht, dat het met de barometer bij de boeren precies zo ging als met de klok: 'Zij zijn beiden altijd van streek. De klok moet altijd naar den klokkenmaker.' Hij stelde daarom voor om meteorologische waarnemingen te blijven doen en tegelijkertijd op het gebruik van de barometer aan te dringen. Hij wilde daarbij ook onderwijzers inschakelen.

Congresganger C.J.M. Jongkindt Coninck -sinds 1859 directeur van de Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord en in 1876 benoemd tot directeur van de Rijkslandbouwschool in Wageningen- was het met de indiener van het voorstel eens en voegde eraan toe, dat de boer ook zonder meteorologische

¹⁶⁰ Idem.

¹⁶¹ Idem.

¹⁶² H.M. Hartog uit Barneveld.

telegrammen wel wist wanneer hij het hooi moest binnenhalen. ‘Hij gaat drie maal daags den stand der lucht en rigting der winden na, en dan weet hij zeer goed of onweërs- en hagelbuien te wachten zijn. De wetenschappelijke meteorologie moge het ver gebragt hebben; zij staat nog eerst op haar eerste trede, en aan eene populaire handleiding voor het gebruik van den barometer heeft de landman meer behoefte dan aan de meteorologische waarnemingen. Zelfs bij meer beschaafden bestaat groote onbekendheid met het gebruik van de barometer.’

Sloet stelde dus voor om aan de deskundige bij uitstek, Buys Ballot in Utrecht, te vragen welke waarnemingen het best bij de landbouw terecht konden komen. Zijn persoonlijke visie, zo moest hij wel toegeven, werd dus niet gedeeld door de vergadering, maar daar had hij in dit geval geen probleem mee. Hij stelde voor, nadat eerst nog enkele deskundigen hun licht over de zaak hadden doen schijnen, Buys Ballot persoonlijk te vragen nadere inlichtingen te verschaffen over de meteorologie en een handleiding voor de barometer te schrijven.¹⁶³ Steeds meer werd de natuur ontdekt, de *Katechismus* van Martinet werd ontrafeld, maar het vertrouwen dat ook het weer zich door de nieuwe wetenschap zou laten kennen, laat staan op het gewenste moment, was nog niet alom aanwezig.

Tijdens het Congres in Wageningen in 1882 kwam de meteorologie weer aan de orde. De grootgrondbezitter en pionier J.P. van Amersfoort deed in de Haarlemmermeer zelf waarnemingen en kon vrij nauwkeurig bepalen wanneer er sprake was een depressie. ‘Dan komt er regen’, wist hij, ‘en moeten de stoomgemalen in den polder in gereedheid worden gebracht. Elk vuur, drie in getal, kost plusminus 200 gulden, het is dus eene zaak van 600 telkens’.¹⁶⁴ Berichten waren ook te verkrijgen via het Meteorologisch Instituut van Buys Ballot, maar de kosten van telegram en telegraaf waren te hoog en de berichten kwamen soms te laat.

Niet alle vindingen in de nieuwe wereld waren al efficiënt en rendabel, maar de macht van de massamedia werd sterker en de techniek was daarbij een cruciale factor.

4.6.4 Telegrafie, stenografie en posttarieven

Tot de ‘communicatien’ waarvoor Sloet zich sterk maakte, behoorde naast de wegen over water en over land en naast de telegrafie en de stenografie ook het postverkeer.¹⁶⁵ Het was immers ook een factor die de spreiding van kennis en kunde kon bevorderen of remmen.

Van zijn belangstelling voor de stenografie, gaf hij in 1849 blijk tijdens debatten over de uitgaven voor de openbaarmaking van het verhandelde in de Tweede Kamer. Hij vergeleek het belang van deze versnelde schrijfwijze met dat van de telegraaf en de stoom, maar het ging hem vooral om de noodzakelijke nauwkeurigheid die hij onmisbaar achtte in een zich ontwikkelend ‘volksleven’; waarmee hij ook doelde op de politiek. Ter illustratie haalde hij enkele voorbeelden aan uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die hem een paar keer fout had geci-

¹⁶³ LHC 1874, 45–48.

¹⁶⁴ LHC 1882, 100.

¹⁶⁵ Zie voor de telegrafie, De Wit. ‘Telegrafie en telefonie’.

teerd. Zo had deze krant hem abusievelijk laten spreken van een ambtenaar die was binnengedrongen in de harem van een inlands vorst op Java, en gewag gemaakt van 'humor' in plaats van 'humaniteit'.

Sloet pleitte voor een fatsoenlijke beloning van de stenograaf H.L. Tétar van Elven, die een eigen systeem had ontwikkeld en bereid was een nieuwe groep snelschrijvers op te leiden. Hij was ervan overtuigd dat dit vruchten zou afwerpen, ook bij andere gelegenheden, zoals bij de Landhuishoudkundige Congressen waar reeds een stenograaf was opgetreden. 'Predikanten, vee doctors, notarissen, boekdruckers houden congressen', hield hij zijn mede-parlementariërs voor. De behoefte aan stenografie zou dus alleen maar toenemen en de eerste uitgaven voor de opleiding van een nieuwe groep parlementair stenografen zouden zich in den brede dus ongetwijfeld terugverdienen.¹⁶⁶

Bij de regeling van het wetsontwerp 'tot regeling der gemeenschap door electro-magnetische telegrafen' pleitte hij in 1852 voor een uitgebreid, door de rijksoverheid aangelegd, net. Via zijn jonge neef Willem Sloet tot Westerholt, die er in het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* een artikel over schreef, was hij goed op de hoogte van de grote mogelijkheden van deze nieuwe infrastructuurle voorziening.¹⁶⁷ Hij vreesde echter dat de telegraaf, ook vanwege de hoge tarieven, vooral een instrument van de regering zou worden en niet van het volk. De verdere ontwikkeling ervan wilde hij desondanks niet af laten hangen van het particulier initiatief en ook niet van de lagere overheden, omdat hij nauwelijks overtuigd was van de 'geest van vooruitgang' bij de gemeentebesturen en hun ambtenaren. De telegraaf was een publieke zaak, en de aanleg een taak van de overheid, die dit nieuwe medium zoveel mogelijk moest propagieren.

Naast technische waren er ook fiscale en formele hindernissen en daaraan wilde hij steeds zo snel mogelijk een eind maken. Zo pleitte hij samen met het kamerlid voor Middelburg, D. van Eck, een voorvechter op dit gebied, voor uitbreiding van het rayon voor het lage posttarief van vijf cent, van een straal van 30 naar 65 kilometer.¹⁶⁸ Daarbuiten mocht dan voorlopig nog wel het oude tarief van tien cent worden gehandhaafd. Binnen de nieuwe rayons moesten in ieder geval de voornaamste steden, de 'middelpunten van nijverheid, koophandel en beschaving', komen te liggen, zodat de communicatie tussen bijvoorbeeld Amsterdam en Rotterdam, Groningen en Leeuwarden, Arnhem en Zwolle, Utrecht en de meeste steden in het westen, goedkoper zou worden.

Er waren nog meer verbeteringen nodig, onder andere op het platteland, waar de voorzieningen matig waren, betoogde Sloet, die zijn eigenlijke doel, een uniform tarief voor het hele land, scherp voor ogen hield. De algemene verwachting was, dat zijn voorstel voor de overheid een gemis aan inkomsten zou betekenen, ondanks een toename van het aantal verzonden brieven. Hij kreeg dus te maken met veel tegenstand, niet alleen van de minister van financiën,

¹⁶⁶ HTK 12 september 1849.

¹⁶⁷ HTK 24 februari 1852.

¹⁶⁸ Tijdens de beraadslagingen werd door Sloet gesproken over 65 mijlen of 'elf uren gaans'. Zie voor de postertijen en de pers ook Hemels. *Op de bres voor de pers*, 215-224, waarin ook Van Eck wordt opgevoerd als een parlementariër die opkwam voor de belangen van de kleine pers. Hij noemde deze 'de afspiegeling van de natie en de voortzetting van het lager onderwijs.'

maar ook in de Kamer.¹⁶⁹ Zijn gelijk werd bewezen na de aanneming van de nieuwe Postwet van 1870, waarbij ook in Nederland het uniforme posttarief werd ingevoerd. Nadien werd het tarief alleen vastgesteld op basis van gewicht. In het jaarverslag van de posterijen werd uitgelegd, dat de maatregel geen financiële achtergrond had, maar als een sociaal economisch standpunt moest worden beschouwd.

Voor de pers betekende het, in combinatie met de afschaffing van het Dagbladzegel in 1869, dat de abonnementskosten sterk afnamen en dat de tarieven op één of twee cent per krant kwamen te liggen. Het gevolg was, dat de mogelijkheden voor de kranten explosief konden toenemen.

4.7 In 'eene vruchtbaarmakende atmosfeer'

In april 1862, een kleine twee jaar na zijn vertrek uit de Tweede Kamer, legde Sloet in de jaarvergadering van 'Welvaart' in 'de gewone onderhoudstaal' verantwoording af voor het werk van de vereniging. Hij vond dat openheid nodig was en toonde zich tevreden over de uitwisseling van informatie die over en weer in den lande plaatsvond. Op vele gebieden werd gewerkt aan al wat 'goed en nuttig' was, bijvoorbeeld aan de relatie tussen de wetenschap en landbouw en nijverheid. 'Zal zij niet strekken om eenmaal het Godsbegrip onder het menschdom te louteren?', vroeg hij zich hoopvol af; nog geheel in de sfeer van de fysico-theologie. Ondanks zijn verwijzing naar het landelijk toneel beperkte hij zich vooral tot de lokale situatie.¹⁷⁰

Hij hield het niet bij de kale feiten van het vorige verenigingsjaar, maar begon met een schildering van de situatie der vierde stand in Zwolle en omstreken. De 'zoogenaamde ambachtslieden of werklieden' vormden de meerderheid van de bevolking. 'Wij hebben er allen belang bij, dat het hun zedelijk en stoffelijk goed ga, want er is eene solidariteit tusschen alle standen', hield Sloet zijn gehoor voor. Zonder de vierde stand zou het aards bestaan een stuk minder aangenaam zijn, want dan kon er nog geen spijker in een stuk hout worden geslagen. Het was dus zaak de arbeiders, de boeren, de schippers, de kleine neringdoenden en iedereen die wilde werken voor de kost, ten dienste te zijn. Hij wees in dit verband op het belang van het onderwijs, om te beginnen op de winteravondschool voor volwassenen, waar vaders en zoons soms naast elkaar in de schoolbanken zaten. Vooral de schipperij maakte graag gebruik van dit onderwijs. Het schoolgeld werd naar draagkracht geheven en zonodig was het onderwijs gratis. Er werd niet alleen lesgegeven, maar ook verteld en voorgelezen en de leerlingen konden vragen stellen. 'Uit deze school zijn ook vele varensgezellen ontstaan, die men anders in vadsigheid over de leuning van onze bruggen zou zien hangen, soms uren en dagen vruchteloos op sjouwerswerk wachtende.' Voor 'de stoffelijke belangen van onzen vierden stand' werd in Zwolle zorg gedragen door de oprichting van een spaarbank, een hulpbank en een spaarkas. Want het streven naar besparing en kapitaalvorming, hoe gering ook, moest hun worden bijgebracht als 'eerste stappen op den weg der volksbeschaving'. Onderwijs was daar-

¹⁶⁹ HTK 22 mei 1855.

¹⁷⁰ JV Welvaart 1862, 1-13.

bij het aangewezen instrument. Er bestonden in Zwolle voldoende mogelijkheden voor.

In de voorsteden waren juist twee lagere scholen gebouwd die vooral kinderen van arbeiders trokken. Ook de Stads-Armeninrichting – een schepping van de inmiddels overleden medeoprichter van ‘Welvaart’ Gerrit Luttenberg – functioneerde goed. De statistieken van de verdere levensloop van duizenden kinderen die hier onderwijs hadden genoten, lieten zien dat ze waren opgegroeid tot nuttige leden van de maatschappij. Niet alle filantropie was dus ijdel, moest Sloet als verklaard tegenstander van deze aanpak van maatschappelijke problemen toegeven. Een betere manier ‘om het proletariaat tot den vierden stand te helpen opleiden’ was er niet, stelde hij vast. Opleiden was zeker nodig, want zoals er kistdammen en dijken moesten worden opgeworpen tegen de rivieren, moest ook het proletariaat worden tegengehouden, wilde het niet op een gegeven moment de maatschappij overstromen. Nog steeds had hij de overtuiging als in 1848, toen hij minister Donker Curtius had voorzien van een ongevraagd, uitgebreid advies om bezuinigingen te kunnen realiseren en waarbij de angst voor de eventuele woede van het proletariaat een belangrijke rol had gespeeld.

Zwolle had nog meer te bieden op het gebied van onderwijs: een teken-school met bijna 250 leerlingen, een industrieschool, gesticht door de vereniging voor Fabrieks- en Handwerksnijverheid, met jaarlijks vijftig tot zestig leerlingen, een bescheiden school voor de stuurmanskunst, een school voor instrumentale muziek en een zangschool. Aan verschillende scholen waren boekerijen voor de jeugd verbonden en van de bibliotheek van het Nut werd goed gebruik gemaakt. De voorbeelden die Sloet noemde, kwamen bijna allemaal voort uit particulier initiatief en hij hoopte dat deze ‘*vrijheid van ontwikkeling*, eene kostelijke vrijheid, met geen goud te betalen’, niet zou worden verstoord door de centrale wetgeving. En passant gaf hij met die opmerking, zonder diens naam te noemen, een sneer aan zijn oude medestander én tegenstander Thorbecke, die juist de Wet op het Middelbaar Onderwijs door de Kamer loodste. De opmerking die de minister van binnenlandse zaken in dat verband in het parlement had gemaakt over ‘onze *oude* teekenscholen’ was bij Sloet in verkeerde aarde gevallen. ‘Al wat oud is, is daarom nog niet verouderd; het is dikwijls door den tijd geijkt’, voerde hij aan ter verdediging van de Zwolse tekenschool.

Zelfs openbare volksvermaken zag hij als een middel tot ‘volksbeschaving’, net als dat ooit het geval was geweest bij de Grieken. ‘Het edelste vermaak, dat de nieuwe tijd buiten het genot van fraaije wandelingen voor de massa weet te scheppen, is dat der toonkunst en zoo wordt hier ook door ons stedelijk muzijkorps openbare muziek op het marktplein en in stadswandelingen gegeven.’ De IJclub deed haar best ‘om eenige afwisseling in het volksleven te brengen’, de rederijderskamer Rhijnvis Feith floreerde. In de winter werden lezingen gehouden, wetenschappelijke voordrachten, concerten, enzovoort. Het was allemaal mooi, maar speciale aandacht verdienden toch de vier ‘openbare’ boekerijen: de Stadsboekerij of Algemeene Leesbibliotheek, die van het Departement tot Nut van ‘t Algemeen, die van het rechtskundig genootschap ‘Themis’ en die van ‘Welvaart’.¹⁷¹ Verder was er een Museum van natuurlijke historie en geologie,

¹⁷¹ De Algemeene Leesbibliotheek telde volgens de *Naamlijst van boekhandelaars in Nederland* in 1863 zo’n

een verzameling van oudheden en zeldzaamheden en het Kabinet van natuurkundige werktuigen. De *Naamlijst van Boekhandelaren in Nederland* van 1863 liet voor Zwolle, een stad met op dat moment zo'n 19.000 inwoners, dertien namen zien. Er was dus volop gelegenheid tot lezen.¹⁷² *'Het is eene vruchtbaarmakende atmosfeer*, en wij bevinden ons wel te midden van zoo veele stroomen eener zuivere levenslucht', concludeerde Sloet opgewekt.

Op het lokale en regionale niveau was er in zijn ogen veel bereikt en daarover was hij dan ook tevreden. Zelf had hij daarbij een belangrijke rol gespeeld met 'Welvaart' als zijn instrument. Hier kon hij de zaken tot in detail regelen en dat deed hij dus. Hier werd naar hem geluisterd en kreeg hij relatief weinig tegenwind; al vormde -zoals zal blijken in hoofdstuk 5- de situatie rond het Zwolse Diep daarop dé grote uitzondering. Centraal bij zijn activiteiten bleef de verspreiding van kennis als een onmisbare meststof om 'eene vruchtbaarmakende atmosfeer' te creëren.

4.8 'Stichting/volksverlichting'

Het rijmpaar 'stichting/volksverlichting' in zijn *Ode aan de IJssel* is volgens de volkskundige Tjaard de Haan 'uitermate typerend voor Sloets werkzame levenshouding'.¹⁷³ Die conclusie is volkomen juist. Hij was één van de 'heren' die het platteland hebben gewekt of hebben willen wekken. Zijn grote kracht was zijn werklust, die werd gevoed door zijn geloof in de maakbaarheid, in ieder geval de verbetering, van de samenleving én in de macht van de wetenschap. 'Kennis is de ware tooverij' was zijn adagium dat hij in 1865 neerschreef in een artikel over het oude bijgeloof in de landbouw.¹⁷⁴ Tegelijkertijd was het een bevestiging van zijn geloof in de goddelijke natuur, die zich door de wetenschap zou laten onthullen. Maar de ontdekkingen van die wetenschap moesten wel worden vertaald naar alle standen van de maatschappij, wilden zij ten goede komen aan de welvaart. Sloet kende zichzelf daarbij vanuit zijn opvatting over het *noblesse oblige* een rol toe als bemiddelaar en regisseur binnen, zoals het tegenwoordig zou heten, 'de kennisinfrastructuur'.

Die infrastructuur laat zich, aldus de techniekhistoricus Harry Lintsen, omschrijven aan de hand van een vijftal samenhangende kenmerken: de kennis en de kennisdragers, de opleidingen en beroepen, de kennisorganisaties, het kennisnetwerk en de kenniscirculatie en tenslotte de coördinatie en de sturing.¹⁷⁵

Het waren ook precies de kenmerken voor de in dit hoofdstuk omschreven activiteiten van Sloet, die zich daarbij vooral richtte op het hem zo vertrouwde platteland met de landbouw als voornaamste bron van bestaan. Zijn grote verdienste was, dat hij al vroeg, vanaf het begin van de jaren veertig, verband legde tussen de wetenschap en de praktijk. Tussen elite en massa. De oprichting van 'Welvaart' was een eerste voorbeeld van 'volksverlichting'. Bovendien legde hij

10.000 delen, de Bibliotheek 'Themis' van de juristen 5.000, de Leesbibliotheek van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ongeveer 2.000 delen. De bibliotheek van 'Welvaart' bevatte volgens de catalogus enkele duizenden delen; jaarverslag 1863.

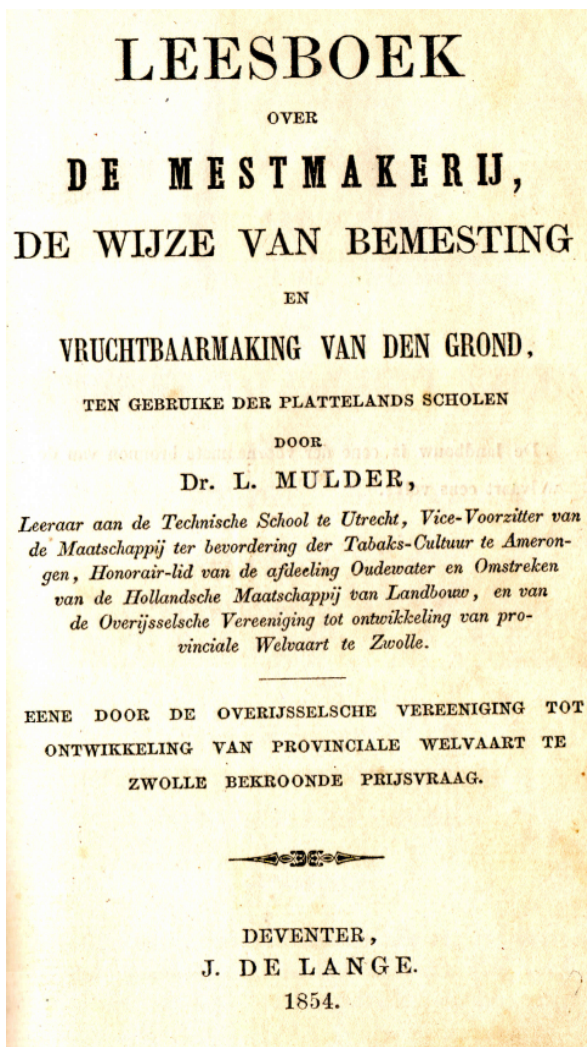
¹⁷² Zie voor een onderzoek naar het leesgedrag in Zwolle, Brouwer. *Lezen in de provincie*.

¹⁷³ De Haan. 'De sagepoëzie', 105.

¹⁷⁴ TSS-25, 298.

¹⁷⁵ Lintsen. *Made in Holland*, 295.

door de stichting van de Landhuishoudkundige Congressen de basis voor landelijke connecties om zo kennis en kunde binnen te halen én te verspreiden, al dan niet in samenhang met zijn eigen medium, het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*. Als liberaal kamerlid zocht hij steun voor zijn visie en voor zijn activiteiten, die waren gericht op de ontwikkeling van het platteland en binnen dat kader in het bijzonder de landbouw.

'Bij het dorp H. woonde Geert de Lang' begon het Leesboek over de mestmakerij, 'een boer, die in de geheele buurt bekend stond als een kundig landbouwer, die met zijnen tijd medeging en niet steeds aan het oude vasthield. Het gebeurde nu, dat zich op dat dorp een Doctor met der woon vestigde.' De man wist vrij veel van landbouw en kwam in contact met Geert, die zijn opgeschreven verhalen graag aanhoorde. Nadat de 'doctor' eerst eens had 'aangepijpt' begon hij hem avondenlang voor te lezen, waarbij Geert zo nu en dan een vraag kon stellen (zie ook pagina 276). Vanuit dit didactisch concept ontstond een leesboek dat ook kon worden gebruikt op plattelandsscholen. Het vraag en antwoordspel van een meester en zijn leerling doet sterk denken aan de 'zamenspraken' in de Katechismus der Natuur, Sloets geliefde voorbeeld van stichting en volksverlichting. (Particuliere collectie)

Concrete resultaten heeft dit zeker opgeleverd in de vorm van belangwekkende publicaties over landbouw en geologie, de stichting van goed bezochte bibliotheken en, nog steeds bestaande, musea, de leesbevordering op het Over-

ijsselse platteland, uiteenlopend onderzoek naar de toestand van de bodem en daarmee gepaard gaande ontdekkingen en, niet in de laatste plaats, de Landhuis-houdkundige Congressen, die meer dan een eeuw hebben gefunctioneerd en zich een belangrijke plaats hebben verworven in de agrarische wereld.

Maar belangrijker dan deze concrete resultaten was misschien wel de democratisering van de kennis die mede dankzij Sloets inspanningen teweeg werd gebracht. Ook in politieke zin moest er volgens hem openheid heersen en hij zag de pers daarbij als een onmisbaar medium. Kennisverwerving was in zijn visie geen geïsoleerde activiteit voor een intellectuele en sociale elite, geen bezigheid voor de studeerkamer alleen, of zelfs juist niet. Het was ook geen instrument om de lagere klassen en standen te modelleren naar de 'zedekundige inzichten', de normen en waarden, van een bovenlaag. Kennis was een grondstof die omgezet moest worden, vertaald naar concrete producten, op maat gesneden, voor uiteenlopende doelgroepen; alles ter bevordering van de welvaart, waar dan ook, tot in de krochten van de steden en de meest afgelegen uithoeken van het platteland. Kennis was 'de ware tooverij'.